

Božo Repe

Diplomatsko razkosanje Slovenije med drugo svetovno vojno in določanje meja na terenu

REPE, Božo, dr., red. prof., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, bozo.repe@ff.uni-lj.si

Diplomatsko razkosanje Slovenije med drugo svetovno vojno in določanje meja na terenu *Zgodovinski časopis*, Ljubljana 73/2019 (159), št. 1-2, str. 158–192, cit. 71

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Članek obravnava okupacijske meje v Sloveniji med drugo svetovno vojno. Z zasedbo slovenskega etničnega ozemlja je bilo leta 1941 na Slovenskem pet različnih mejnih območij in meja. Te so bile: meja med Nemčijo in Madžarsko, meja med Madžarsko in NDH, meja med Nemčijo in NDH, meja med Italijo in Nemčijo ter meja med Italijo in NDH. Kljub formalni vključitvi t. i. Ljubljanske pokrajine v Italijo je še vedno ostala tudi t. i. rapalska meja, ki je ločevala primorske Slovence od preostalih. Vzpostavitev meja z žičnimi ogradami, minskimi polji, bunkerji in stražnimi stolpi so okupatorji pospremili z vojnim nasiljem, deportacijami prebivalstva, pogosti so bili tudi prebegi iz ene okupacijske cone v drugo. Vse to je neizogibno povzročilo številne travme ter pretrgalo tradicionalne vzorce migracij, kmetovanja in trgovine.

Ključne besede: Slovenija, okupacija, razkosanje, aneksionizem, debelacija, mejne komisije, določanje meja.

REPE, Božo, PhD, Full Professor, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, bozo.repe@ff.uni-lj.si

Diplomatic Division of Slovenia during World War II and On-Site Delineation of Borders *Zgodovinski časopis (Historical Review)*, Ljubljana 73/2019 (159), No. 1-2, pp. 158–192, 71 notes

Language Sn. (En., Sn., En.)

The article deals with occupiers' borders in Slovenia during World War II. The occupation of the Slovene ethnic territory in 1941 resulted in five different border areas and borders. Namely, the border between Germany and Hungary, between Hungary and NDH, between Germany and NDH, between Italy and Germany, and between Italy and NDH. Despite the formal annexation of the so-called Ljubljana Province to Italy, the Rapallo border remained in place, separating Littoral Slovenes from the rest. The delineation of borders by means of barbed wire fences, mine fields, bunkers, and watchtowers was accompanied by violence, deportations, and, frequently, escapes from one occupation zone to another. All this led to many traumas and broke off traditional patterns of migration, farming, and trade.

Key words: Slovenia, occupation, division, annexationism, debellation, border committees, delineation of borders

Uvod¹

Druga svetovna vojna označuje enega izmed najbolj kritičnih trenutkov slovenske zgodovine. Štirje okupacijski režimi – nemški, italijanski, madžarski in režim ustaške Hrvaške – so Slovence razdelili med različne državne entitete ter jih v etničnem smislu obsodili na smrt – tudi z uporabo genocidnih metod.

Eden izmed ključnih motivov za drugo svetovno vojno je bila revizija državnih meja, nastalih po prvi svetovni vojni. Revizija je potekala na škodo manjših narodov, tudi slovenskega. Po okupaciji in razkosanju so na Slovenskem nastale državne meje med silami osi. Meje so bile postavljene izključno po logiki delitve ozemlja in načrtovanega hitrega in nasilnega izginotja slovenskega naroda. Le na meji z Neodvisno državo Hrvaško (NDH) je meja potekala po nekdanji približni etnični razdelitvi ozemlja oz. (deloma) starih upravnih mejah. To je tudi edina meja, ki se je ohranila do danes.

V nemški rajh so prešla ozemlja Gorenjske, Koroške, Štajerske, severozahodnega dela Prekmurja in severnega dela Dolenjske. Italija je zasedla Notranjsko, Ljubljano ter preostali del Dolenjske. Madžarska je okupirala večino Prekmurja, NDH pa pet vasi v Posavju.

Meje med okupacijskimi območji niso (razen v »neproblematičnih« delih) potekale po zgodovinskih, upravnih ali pokrajinskih oziroma narodnostnih mejah. Nacistična Nemčija je svoj del zasedenega slovenskega ozemlja razdelila na dve začasni upravni enoti: Spodnjo Štajersko ter Gorenjsko z Mežiško dolino. Sedeža enot sta bila po nekaj mesecih s prvotnih lokacij v Mariboru in na Bledu prenesena v Gradec in Celovec. Vodila sta jih šefa civilne uprave. Obe upravni enoti so v pričakovanju hitre vključitve v rajh navznoter reorganizirali po nemškem principu okrajev in okrožij ter uvedli nemške službe in upoštevali nemško rasno zakonodajo. Nemška meja z NDH in Italijo je postala južna meja nemškega rajha in naj bi veljala za njegov varovalni pas. Italija je po napadu okupacijskih sil na Jugoslavijo dobila še ozemlja za rapalsko mejo: večino Dolenjske in Ljubljano z okolico do reke Save. Na novo pridobljenih območjih je ustanovila t. i. Ljubljansko pokrajino, ki so jo priključili h Kraljevini Italiji. Ohranila je rapalsko mejo, ker je Primorsko štela

¹ Članek je nastal v okviru raziskave »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva«, J6-8248, ki jo financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

za del italijanskega nacionalnega ozemlja, Ljubljansko pokrajino pa je šele hotela italijanizirati. Po kapitulaciji Italije leta 1943 je celotno ozemlje sicer formalno ostalo del Mussolinijeve fašistične republike, a je dejansko prešlo pod nacistično upravo. Ljubljanska pokrajina je postala del t. i. Operacijske cone za Jadransko primorje s sedežem v Trstu. Madžarom so Prekmurje predali Nemci. S prevzemom oblasti so uveljavili vojaško upravo, ki je bila razdeljena na dva dela in podrejena neposredno Poveljstvu vojaško-upravne skupine južne armade, sprva s sedežem v Subotici in nato v Novem Sadu. Že avgusta 1941 so vojaško upravo zamenjali s civilno ter tako pričeli proces vključevanja zasedenega ozemlja v madžarsko državo. Prekmurje so razdelili med dva okraja: Železna županija in Zala, tako kot je bilo to v času Avstro-Ogrske. Neodvisna država Hrvaška, ki je nastala neposredno po začetku druge svetovne vojne je dobila pet slovenskih naselij: Bregansko selo (današnja Slovenska vas), Nova vas pri Bregani (današnja Nova vas pri Mokricah), Jesenice na Dolenjskem, Obrežje in Čedem. Vasi obsegajo ozemlje približno 20 kvadratnih kilometrov, na katerem je takrat živelo okoli 800 prebivalcev.

Razsežnosti etnocidnega in genocidnega ravnanja okupatorjev so vidne v prisilnih migracijskih gibanjih in prehodih meje – 58.522 Slovencev v nemških in italijanskih, 688 v madžarskih, okrog 400 v hrvaških koncentracijskih taboriščih, blizu 20.000 v konfinaciji in na prisilnem delu, 80.000 v zaporih. Deportirali so tudi 571 prekmurskih Judov, večina jih je bila umorjena v taborišču Auschwitz. Nemci so nameravali izgnati od 220.000 do 260.000 Slovencev, uspelo jim jih je 63.000. Okrog 17.000 jih je prek nemško-italijanske meje uspelo zbežati v nemško okupacijsko cono. V italijansko okupacijsko cono je zbežal ali po legalni poti prek meje prišel tudi del od 10.000 ljudi, ki so jih iz nemške okupacijske cone izgnali v NDH. Iz italijanske okupacijske cone so na izpraznjena slovenska ozemlja ob hrvaški meji preselili 17.000 kočevskih Nemcev (zaradi česar je preučitev te meje še posebej potrebna).²

Z zasedbo slovenskega etničnega ozemlja je bilo leta 1941 na Slovenskem pet različnih mejnih območij in meja. Te so bile: meja med Nemčijo in Madžarsko, meja med Madžarsko in NDH, meja med Nemčijo in NDH, meja med Italijo in Nemčijo ter meja med Italijo in NDH. Kljub formalni vključitvi t. i. Ljubljanske pokrajine v Italijo je še vedno ostala tudi t. i. rapalska meja, ki je ločevala primorske Slovence od preostalih. Le meja s Hrvaško, ki je slonela na starejših razmejitvah, se je ohranila do danes. Vseh meja je bilo, kot je v okviru raziskave izračunal GIAM, 560 kilometrov in so potekale od zamočvirjenih porečij Mure in Drave do vrha Triglava; od Sotle in Kolpe do Peči nad Ratečami; od predmestij Ljubljane prek Polhograjskega hribovja in doline Sore do Idrije in naprej.

Vsi okupatorji so si svoj del teritorija ogradili z mejami, ki so ločevale posamezne okupacijske cone. Oblikovanje vseh teh meja so pospremili vojno nasilje, deportacije prebivalstva, prebegi iz ene okupacijske cone v drugo, hkrati pa so zaradi življenjskih potreb in partizanskega odpora (ki razkosanja ni priznaval in se je boril proti njemu) nastajali tudi utečeni ilegalni prehodi. Vse to je neizogibno povzročilo številne travme ter pretrgalo tradicionalne vzorce migracij, kmetovanja in trgovine.

² Več o okupacijski politiki in posledicah okupacije v: Repe, *S puško in knjigo*.

Posamične meje³

Meja med Nemčijo in NDH – južna meja rajha

Meja med Nemčijo in NDH je bila dolga približno 100 kilometrov, večina mejne linije je potekala po reki Sotli. Nova meja se je v glavnem skladala z narodnostno in staro upravno mejo preteklih državno-političnih tvorb na tem območju, Sotla je namreč bila že stoletja narodna meja med Slovenci in Hrvati. Ta spodnještajerska meja na Sotli je poleg nemške meje z Italijo postala najjužnejša in zaščitna meja napovedanega tisočletnega Tretjega rajha. Zato je nemška uprava obmejni pas etnično očistila: deportirala Slovence in naselila kočevske Nemce ter zgradila in vojaško zavarovala svojo južno državno mejo. Začetna utrjevalna dela so se zaključila do pozne jeseni 1941. Nemci so mejo zavarovali z bodečo žico, minskimi polji in vmesnimi graničarskimi stražarnicami, marca 1943 pa so bili izdani tudi sklepi o nujni izgradnji stražnih stolpov. Žico, ki je bila visoka do dveh metrov, so namestili na lesene stebre, ki so bili ob rečni strugi zabiti enakomerno na vsakih nekaj metrov. Širina linije minskega polja ob žici je znašala približno od dva do štiri metre.

Dovoljeni prehod prek meje je postal zelo otežkočen in neprijeten, možen je bil le z mejno prepustnico. Prebivalci, zlasti tisti, ki so živeli blizu meje, so v pomanjkanju pričeli čez mejo tihotapiti blago ter tako ilegalno prestopati mejo. S hrvaške strani se je prek reke spravljala tobak ter meso, v zameno pa so slovenski sosedje dajali sol, moko, sladkor ali kavo in celo galico. Čez mejo so si izmenjevali tudi kruh, maslo, mleko in jajca ter pomembno pošto.⁴

Oktobra leta 1944 so Nemci vzdolž celotne meje začeli obsežna obrambno-utrjevalna dela. Gradili so strelske jarke, mitralješka gnezda ter bunkerje, ostanki le-teh so še danes jasno vidni v prostoru. Za opravljanje težavnega fizičnega dela so mobilizirali okoliško prebivalstvo, tudi v pasu več kot 20 kilometrov stran od meje. Mine, ki so ostale ob Sotli po vojni, so povzročale številne smrtno žrtve še desetletje po koncu vojne.

³ Opis meja je povzet po osrednji razstavi, ki jo je decembra 2018 pripravila raziskovalna skupina in je bila prvič na ogled na Filozofski fakulteti v Ljubljani, in po dveh regionalnih razstavah o Rogaški Slatini ter o Žireh in Idriji. V pripravi so še razstave o Beli krajini, Dolenjski, Prekmurju in Ljubljani. Gradiva z razstav, ki gostujejo po Sloveniji, so dostopna na: <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/>. Po končanem projektu bodo dostopne na portalu Sistory.

⁴ Children of the Border, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/854834978194414/>. Posnel dr. Božidar Flajšman. Scenarij in montaža dr. Božidar Flajšman in dr. Bojan Balkovec. Raziskovalna skupina je doslej naredila in objavila več kot 200 intervjujev in drugih dokumentarnih prispevkov o življenju tedanjega obmejnega prebivalstva.



Slika 1. Mejni prehod med Nemčijo in Neodvisno državo Hrvaško pri Harinih Zlakah (Podčetrtek). Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije.

Fig. 1: The border crossing between Germany and the Independent State of Croatia near Harine Zlake (Podčetrtek). Photo library, the National Museum of Contemporary History.

Meja med Nemčijo in Italijo

Meja med Nemčijo in Italijo je imela dva kraka. Jugovzhodno od Ljubljanske pokrajine je tekla od vzhodnih ljubljanskih predmestij, severno od Stične, Šentruperta in Krmelja, mimo Bučke, ki je bila na nemški strani, proti Zameškemu, kjer je dosegla reko Krko. Po Krki je šla mimo Kostanjevice, ki je bila na italijanski strani, proti Bušechi vasi. Pred Bušečo vasjo je meja prestopila Krko in v bližini Gadove peči dosegla točko, kjer je bila tromeja med Nemčijo, Ljubljansko pokrajino in NDH. Velik mejni kamen, ki je v Avstro-Ogrski označeval mejo med obema deloma monarhije, so spremenili v tromejnik.⁵ Od tam je šel en del naprej na Štajersko

⁵ Na osnovi prenesenih podatkov z zgodovinskih zemljevidov v GPS sistem, ki ga je opravil GIAM (dr. Rok Ciglič), ga je raziskovalna skupina našla in bo v perspektivi postal spominsko obeležje. Tromejnik, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/photos/a.1964149333824496/1967256793513750>.

kot nemško-NDH-jevska meja do naslednje tromeje NDH-Nemčija-Madžarska. V tem delu se je razmejitve v glavnem ujemala z nekdanjo mejo med avstrijskim in ogrskim delom monarhije oz. med avstrijskima kronsima deželama Kranjsko in Štajersko na eni in madžarsko avtonomno Troedino Kraljevino Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo na drugi strani. Drugi del meje, ki se je usmeril proti Gorjancem, je postal italijansko-NDH-jevska meja in je prek Kolpe do Osilnice, Čabra, po Čabranki do Osilnice in nato od tam zahodno od Delnic do Bakarskega zaliva.

Meja z Italijo v tem kraku je bila strateška (pa tudi gospodarska) meja. Kot naravna meja se je ponujala reka Sava, vendar so Nemci želeli nadzorovati prostor prek Save tudi zaradi obrambe gospodarsko pomembnega prostora. Strateško odločitev o meji dokazuje dejstvo, da je meja potekala po gričevnatem in hribovitem terenu, ki je Nemcem omogočal pregled tudi nad obmejnimi italijanskim ozemljem.

Drugi krak je šel severno in zahodno od Ljubljane prek Polhograjskih dolomitov do nekdanje rapalske meje med Žirmi in Idrijo, ki se ji je priključil pri Spodnjem Vrsniku. Rapalska meja se je sicer začela na Peči nad Ratečami (danes tromeja med Avstrijo, Slovenijo in Italijo, takrat meja med Nemčijo in Italijo) in je nato potekala po vrhovih Peč, Jalovec, Triglav, Možic, Porezen, Blegoš, Črni Vrh nad Cerknim, Bevki, Hotedršica, Planina, Javornik, Biška gora, Griž, Snežnik, Kastav ter nato vzhodno od Matulj proti morju. Z okupacijo se je njena vloga spremenila. Od Peči do naselja Spodnji Vrsnik je nekdanja meja med Italijo in Jugoslavijo postala meja med Italijo in nemškim rajhom, pri Spodnjem Vrsniku pa se ji je priključila nova meja iz ljubljanske smeri. Tisti del rapalske meje, ki sedaj ni več razmejeval Italije in Jugoslavije (od Spodnjega Vrsnika prek Hotedrščice do ozemlja vzhodno od Snežnika, je postal »notranja« meja Italije, ki pa so jo še vedno nadzorovali. Slovenci v Ljubljanski pokrajini so bili namreč kljub vključitvi v Italijo v posebnem položaju. Na rapalski meji je Italija obdržala policijsko, carinsko in davčno mejo. Ljubljanska pokrajina je mejila na sedaj povečano Reško pokrajino, Tržiško in Goriško pokrajino. Potovanje iz Ljubljanske pokrajine v Italijo je bilo mogoče le z veljavnim potnim listom, ki pa ga ni mogel dobiti kdorkoli. V vseh italijanskih priključenih pokrajinah z območja nekdanje Jugoslavije so še naprej veljali davčni in carinski predpisi iz prejšnje države.⁶ Zato so bili za prehod iz Ljubljanske pokrajine v notranjost Italije potrebni potni dokumenti. Mejni kamen pri Spodnjem Vrsniku, ki nosi št. 40, je zato postal nekakšen »tromejnik« med Nemčijo, Italijo in Ljubljansko pokrajino.

Na tistem delu stare rapalske meje, ki je postala meja med Nemčijo in Italijo, so spremenili napise na mejnih kamnih, Nemci pa so mejo z nekdanje jugoslovanske strani dodatno zavarovali. Novo mejo so utrdili in zastražili. Po mejni liniji so postavili bodečo žico, pas v okolici meje pa so minirali. Za potrebe nadzora nad mejo je okupator izsekal dobršen del gozda, porušil nekatera gospodarska ter bivalna poslopja ter na pomembnejših mestih zgradil stražne stolpe, ki so bili visoki okrog 30 metrov in strateško postavljeni tako, da so pokrivali prostor med enim in drugim stražnim stolpom. Za dodaten nadzor meje sta okupatorja, tako nemški kot italijanski,

⁶ Ferenc, *Slovenci pod Italijo*, str. 251.

poskrbela z enotami, ki so bile nastanjene ob meji ter jo z obhodi redno preverjale. Meja je tako postala težko prehodna, mejni prehodi so bili redki, prehod bodisi zaradi dela na njivah in travnikih na drugi strani bodisi zaradi nujnih opravkov zelo oteženi, mnogokrat odvisni od dobre volje stražarjev in obmejnih služb. Zato so bili ilegalni prehodi meje kljub velikemu tveganju in smrtih na minskih poljih pogosti.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 in z nemškim prevzemom nadzora med njenim okupiranim območjem meja ni bila več potrebna, saj so tako Ljubljanska pokrajina kot sosednje italijanske pokrajine postale del t. i. Operacijske cone za Jadransko primorje s sedežem v Trstu. Nemška vojska je deloma izkopala mine, postavljene ob prometnicah ter travnikih, in na nekaterih delih odpeljala tudi žico ter vse skupaj uporabila drugje. Nekatere dele meje so sicer še varovali zaradi preprečevanja partizanskih prehodov in akcij. Temeljito čiščenje obmejnega ozemlja pa je sledilo šele po koncu druge svetovne vojne. Formalno je meja sicer še ostala, saj je na severu Italije nastala fašistična republika (t. i. Salojska republika), ki jo je vodil Mussolini, vanjo pa je še naprej (a brez italijanske navzočnosti) spadala tudi Ljubljanska pokrajina.

Posebnost meje med Nemčijo in Italijo je bila meja v visokogorju. Tu ni šlo toliko za vprašanje varovanja, kot simbolnega označevanja prostora. Njena osnova je bila medvojna rapalska meja med Kraljevino Italijo in Kraljevino Jugoslavijo. Meja je geografsko potekala po razvodju med jadranskim in črnomořskim povodjem. Določevalci meje so se uprli na že obstoječe mejnike rapalske meje, na katere so na nemško stran mejnikov vklesali črko »D«, ki je nadomestila dotedanji »J« za Jugoslavijo. Na italijanski strani mejnikov je ostala črka »I«.

Tako kot je rapalska meja potekala prek Triglava, je prek njega potekala tudi okupacijska meja. Triglav, ki so ga Nemci »izgubili« po prvi svetovni vojni, so si ponovno prisvojili – tudi simbolno, saj so ga kmalu umestili med podobe na državnih poštnih znamkah. Mejniki na vrhu Triglava so avgusta 1944 pod motom *»Na tem vrhu nikdar več meje!«* odstranili partizani. Takrat so na vrhu tudi izobesili slovensko zastavo.

Zaradi težje prehodnosti visokogorskega reliefa, neposeljenosti in redkih poti je bila meja intenzivno zastražena predvsem na prelazih in sedlih, prek katerih so vodile poti in ceste (prelaz Vršič). Planinske koče na nemški strani meje, ki so bile med obema vojnama v upravljanju Slovenskega planinskega društva, so prešle pod okrilje Nemškega planinskega društva. Nekatere koče so bile poleti 1941 še oskrbovane, kasneje pa po večini opuščene, številne tudi uničene, saj bi lahko služile kot zatočišče partizanom in beguncem. V Aljažev dom v Vratih, takrat sicer preimenovan v »Kugy-Haus«, je bila jeseni 1941 nastanjena nemška »Zoll-Polizei«. Danes najdemo le redke ostanke visokogorskega dela meje. Iz posrednih pričevanj je mogoče ugotoviti, da so po vojni obmejne kamne kot simbol tuje okupacije sistematično odstranjevali, precej jih je uničilo tudi ostro podnebje. So pa ponekod še ohranjeni in v bližini sedel je naša raziskovalna skupina odkrila tudi ostanke bodeče žice in celo lesenih kolov, na katere je bila privezana.



Slika 2. Sektorski mejnik št. 12 rapalske meje med Kraljevino Italijo in kraljevino Jugoslavijo na Prehodavcih v Julijskih Alpah, ki je ostal mejnik tudi v času druge svetovne vojne, ko je razmejeval Italijo in Nemčijo. Sektorski mejniki so bili visoki en meter in široki 40 cm. Črka »D« je označevala Nemčijo. Letnica 1920 označuje leto podpisa rapalske pogodbe. Foto: Matija Zorn.

Fig. 2: Sector boundary marker no. 12 on Prehodavci in the Julian Alps marking the border between the Kingdom of Italy and the Kingdom of Yugoslavia, which remained in use also during World War II, delineating the border between Italy and Germany. Sector markers were 1 metre tall and 40 cm wide. "D" stood for Germany. The inscription 1920 signifies the year when the Treaty of Rapallo was signed. Photo by Matija Zorn.

Meja med Italijo in NDH

Vijugasta meja med Italijo in NDH je od Kvarnerja navzdol zavila proti notranjosti pri ožini na koncu Bakarskega zaliva tako, da je Bakar pripadel Italiji, Kraljevica pa NDH.⁷ Šla je po hribih in dolinah zahodno od Delnic (Italija je dobila del Gorskega kotarja – Delnice, mestece pa je ostalo Hrvaško), a se ni povzpela do rapalske meje pod Snežnikom, pač pa je bila v korist Italije do Osilnice potegnjena južneje. Tako je Italiji pripadel velik »rog« do rapalske meje, znotraj katerega je bil tudi Čabar z okolico. Od Osilnice je šla po Kolpi do Božakovega in nato po grebenu Gorjancev/Žumberka do Trdinovega vrha, od tam pa po nekdanji meji med Dravsko banovino in Hrvaško proti Gadovi peči. Sedem slovenskih vasi pod Gorjanci je pripadlo NDH, ki jih je vključila v svoj upravni sistem, izvajala nasilno hrvatizacijo in izseljevala ljudi. Izselila je tudi duhovnike, tako da je bila duhovna oskrba le občasna, prihajala pa je iz frančiškanskega samostana v Samoborju. Da bi preprečili prehajanje meje slovenskim in hrvaškim partizanskim brigadam v Beli krajini, so Italijani nameravali mejo na Gorjancih/Žumberku utrditi s pasom žične ograje in bunkerji. Ob Kolpi navzgor naj ne bi bilo žične ograje, ampak samo utrjeni mostovi in drugi objekti. Zaradi kapitulacije jim je spomladi 1943 uspelo zgraditi le šest bunkerjev pri Metliki. Meja je močno zarezala v vsakdanje življenje ljudi, zelo so bili prizadeti predvsem kmetje, ki so imeli zemljo na obeh straneh meje. Prebivalci Žumberka s pravoslavnimi koreninami v pričevanjih, ki smo jih zbrali, izražajo mnenje, da je meja tudi koristna, ker je ustašem preprečevala, da bi prihajali na italijansko okupirano območje. Rešilo jih je že to, da so pri razmejitvi zaradi upoštevanja prejšnjih jugoslovanskih in avstro-ogrskih notranjih meja prišli pod Italijo, in ne pod NDH. Med vojno so se poleg drugih težav spoprijemali tudi z begunstvom iz NDH, še posebej židovskega prebivalstva.⁸ Del prebivalstva pa s tem, da so prišli pod Italijo, ni bil zadovoljen. Maja 1941 so bili tudi posamezni poskusi, da bi se del sreza Črnomelj (Bele krajine) priključil NDH (Občina Radatoviči⁹) in tudi poskus, da se celotna Bela krajina priključi nacistični Nemčiji.¹⁰

Zaradi partizanskega gibanja so se leta 1942 Italijani, podobno kot prej Nemci, odločili, da bodo utrdili mejo z NDH. Najprej so načrtovali utrditev meje na Gorjancih, nato pa so se odločili za utrditev v podnožju Gorjancev, kar je pomenilo, da bi Gorjance obkrožili. Na Dolenjskem so z utrjevanjem začeli na vzhodu in se postopoma pomikali proti zahodu, z žico in bunkerji pa so obdali tudi Novo mesto, Šentjernej in Metliko (podobno so po kapitulaciji Italije počeli tudi Nemci:

⁷ Deutsche Heereskarte. Nordwestbalkan. Blatt Nr. 38/1. (Rijeka) Fiume. Hrani GIAM. Glej tudi zemljevid, priložen sporazumu med NDH in Italijo: *Ugovor o odredjanju granica*, str. 49–51.

⁸ Jožef Klepec, Žide so okradli na Kolpi, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/2075158066056955/>. Posnel priredil in za objavo pripravil dr. Božidar Flajšman. Enako velja za vse navedene video posnetke.

⁹ SI AS 1790, škatla 5, mapa 2. Kotarska oblast u Jastrebarskom, Broj: 623, Pov.-1941. Jastrebarsko, dne 26 travnja 1941. Predmet: Radatovići općine pripojenje kotaru Jastrebarskom.

¹⁰ AS 1790, škatla 5, mapa 4, Žandarmerijska stanica Dol. Suhor, Br. 79, 12. 5. 1941, Prijava sreskemu načelstvu Črnomelj.



Slika 3. Italijanska vojska je hišo pri mostu čez Kolpo pri Metliki spremenila v bunker; november 1942. Arhiv Božidarja Flajšmana.

Fig. 3: The Italian army converted a house near the bridge across the river Kolpa near Metlika into a bunker. Božidar Flajšman's archive.

z žico so npr. v celoti obdali Idrijo in Logatec, deloma pa še nekatere manjše kraje). To partizanskega gibanja ni ustavilo, Italijani so bili že decembra 1942 prisiljeni zapustiti manjše, predvsem obmejne postojanke. Od takrat naprej so se zadrževali le še v večjih krajih: Črnomlju, Vinici, Starem trgu ob Kolpi, Metliki. Slednje so v celoti obdali z bodečo žico in bunkerji.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je Bela krajina postala svobodno ozemlje, kjer se je nastanil Glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, Izvršni odbor Osvobodilne fronte in vrsta drugih institucij. Do konca vojne je Belo krajino doletelo le še nekaj posameznih sovražnikovih vdorov Nemcev in ustašev.

Meja med Nemčijo in Madžarsko

Prekmurje so najprej zasedli Nemci in ga nato 16. aprila 1941 na svečanosti v Murski Soboti predali Madžarom. Pod madžarsko okupacijo se je znašlo okoli 90.000 prebivalcev, med njimi je bilo okoli 15.000 Madžarov. Pridobljeno ozemlje so Madžari šteli za del izgubljenih južnih pokrajin (Délvidék). Občutki prebivalstva so bili mešani, madžarska manjšina in del promadžarsko usmerjenega prebivalstva sta bila za Madžarsko, manjši del pa je bil navdušen nad Nemčijo. Pod Nemčijo so prišli kraji z večinsko nemškim prebivalstvom: Fikšinci, Kramarovci, Ocinje in Rottenberg, kot del razdeljene Serdice. Podobno kot potok Ledava je razmejitveno vlogo imel tudi levi pritok Mure – potok Kučnica, ki je kot eden od mejnih

vodotokov vse od srednjega veka dalje veljal za naravno razmejitveno črto med Nemškim cesarstvom in Ogrsko. Le da v času okupacije ni razmejeval Kraljevine Jugoslavije in Avstrije, pač pa Nemčijo in Madžarsko. Tromeja je postala dvomeja.

Meja med Madžarsko in NDH

Pogodba o meji med Madžarsko in NDH ni bila podpisana. Primarni vzrok so bila nesoglasja zaradi Banata in Međimurja, na kar pa sta obe državi lahko samo delno vplivali, saj je o poglavitnih zadevah odločala Nemčija, ki je bila sicer načeloma bolj naklonjena Madžarski, ki je bila samostojna država in pomembna zaveznica, medtem ko so NDH ustvarili Nemci kot protektorat. Obenem je, kar zadeva NDH, še bolj kot Madžarsko morala upoštevati Italijo. Obe državi sta v Berlinu tudi intenzivno lobirali za svoje interese, Madžari s precej več uspeha, ker so Nemci upoštevali njihove zahteve po Međimurju kot neke vrste nadomestek za Banat, ki so ga ohranili sami. Međimurje je Madžarska tudi dobila in s tem del slovenskega ozemlja, ki si ga je sicer lastila NDH (Štrigova, Razkrižje).

Tromeje

Kraljevina Jugoslavija je imel dve tromeji: eno v Prekmurju med Avstrijo (po anšlusu leta 1938 z Nemčijo) in Madžarsko. Druga je bila na Peči nad Ratečami, z Italijo in Avstrijo (Nemčijo). Prva se je zaradi priključitve Prekmurja k Madžarski premaknila in postala nemško-madžarsko-hrvaška meja, druga je do kapitulacije Italije leta 1943 ostala dvomeja med Italijo in Nemčijo. Potem je do konca vojne izgubila pomen, saj so Nemci okupirali tudi italijansko ozemlje. Formalno je sicer še obstajala kot meja med italijansko fašistično republiko na severu Italije (Salojsko republiko, ki jo je še naprej vodil Mussolini). Zaradi nastanka ustaške NDH je nastala še tretja tromeja v današnji hrvaški občini Svibovac Podravski v bližini Središča ob Dravi. Četrta tromeja na Spodnjem Vrsniku v bližini Žirov je bila specifična: ločevala je Italijo, Nemčijo in Ljubljansko pokrajino, ki je bila del italijanskega kraljestva, a je obenem še vedno imela rapalsko mejo kot nekakšno notranjo italijansko mejo.

Tromeja pri vasi Brvi pod Gadovo Pečjo je bila stara administrativna meja v času Habsburške monarhije, saj je delila avstrijsko in ogrsko polovico cesarstva. V času med letoma 1941 in 1943 pa je bila to meja med tretjim rajhom, italijanskim okupacijskim ozemljem ter Neodvisno državo Hrvaško (NDH). Tromeja je posegla globoko na ozemlje nekdanje Kranjske. Nekdanji avstro-ogrski mejni kamen je dobil novo funkcijo. Mejni kamen je raziskovalna skupina na podlagi natančnih izračunov našla, ga izkopala in primerno označila.

Tromejna točka južno od Središča ob Dravi je bila s časoma pozabljena. Tudi to je raziskovalna skupina ponovno odkrila na podlagi izračunov, ki smo jih dobili s primerjavo zemljevidov iz druge svetovne vojne z novimi in katerih odstopanja so mogoča le za 25 metrov. Tromeje v današnji občini Svibovec Podravski (v tem

delu je madžarsko okupacijsko ozemlje seglo prek reke Drave) danes ni več, ker je bila postavljena v porečje, kjer so pogoste poplave, reka pa tudi spreminja strugo.

Po drugi svetovni vojni se je vzpostavilo prejšnje stanje dveh tromej (Peč nad Ratečami in tromeja v občini Kuzma na Goričkem, blizu naselja Trdkova), po letu 1991 pa je Jugoslavijo nasledila samostojna Slovenija. Tedaj je tudi nastala še tretja tromeja med Slovenijo, Madžarsko in Hrvaško, ki je v težko dostopnem, zamočvirjenem porečju reke Ledave pred njenim zlitjem z Muro.

Ljubljana kot obmejno mesto

Razdelitev osrednjega dela slovenskega ozemlja med Italijo in Nemčijo je imela za posledico tudi, da je Ljubljana postala obmejno oz. razdeljeno mesto, saj so od njenega središča odrezali nekatera predmestja. Širše pa je bila med Italijo in Nemčijo razdeljena tudi tedanja občina (ki je bila precej večja, kot je danes). Med Italijo in Nemčijo so bili na robovih Ljubljane trije državni mejni prehodi. Prvi je



Slika 4. Italijansko-nemški mejni prehod na sedanji Podgorski cesti v Ljubljani, tik nad križiščem s cesto Andreja Bitenca po kateri je potekala okupacijska meja. Gre za pogled proti Ljubljani, v ozadju se vidijo njive in travniki, ki so danes večinoma pozidani s stanovanjskimi bloki. Nedaleč stran, v bližini križišča ceste Andreja Bitenca s Celovško cesto, je bil še en mejni prehod. Fotografijo je skrivoma posnel Tine Bitenc, hrani jo Milena Zalokar.

Fig. 4: The Italian-German border crossing on modern-day Podgorska cesta in Ljubljana, next to the intersection with Cesta Andreja Bitenca, along which ran the occupation border. This is a view of Ljubljana backdropped by fields and meadows, presently mostly covered with residential buildings. Another border crossing was located nearby, near the intersection of Cesta Andreja Bitenca and Celovška cesta. The photograph was taken in secret by Tine Bitenc and is kept by Milena Zalokar.

bil na Ježici na mostu čez reko Savo. Nemci so sicer mejo na Savi, ki naj bi bila naravna meja med Nemčijo in Italijo, predstavili na desni breg Save. Tako so svoje državno ozemlje na obeh delih Ljubljane neposredno povezali. Ob Savi so zgradili cesto, to je današnja Obvozna cesta, ki pa je še danes bolj znana kot »Nemška« cesta. Železnica je v začetku okupacije še vedno potekala prek italijanskega ozemlja. Med drugim so tako prek »italijanske« Ljubljane Nemci prevažali prve transporte izgnancev iz Gorenjske na Hrvaško in v Srbijo, ki so jim prebivalci Ljubljane, ko se je vlak ustavil, pomagali s hrano in obleko. Potem so vzporedno z Obvožno cesto po svojem ozemlju zgradili tudi nov krak železnice. Tega danes ni več, so pa ponekod še vidni nasipi, po katerih je potekala.

Druga dva mejna prehoda sta bila v Šiški, eden na Celovški cesti približno na ravni gostilne Žibert, pred današnjo Prušnikovo ulico, ki je bila sicer v tistih časih stara Celovška cesta in je šla skozi naselje (nova Celovška cesta je bila zgrajena leta 1977 in tedaj je stara postala Prušnikova). Drugi mejni prehod je bil v bližini, na današnji Cesti Andreja Bitenca. Dva mejna prehoda na kratki razdalji sta bila verjetno zaradi tega, ker je bila Celovška mestna cesta, po njej je vozil tramvaj, ki je tudi prečkal mejo (na ohranjenih slikah so še vedno vidne tramvajske tračnice pred mejnim preходом). Vožnjo tramvaja prek meje so Nemci oktobra 1941 prepovedali in je peljal samo do zadnje postaje pred mejo, mejni prehod pa je ostal. Prehod na Cesti Andreja Bitenca je bil verjetno zato, ker je bila to tedaj mnogo širša cesta, pravzaprav glavna prometna žila, ki je mimo Ljubljane šla iz Gorenjske v Trst in po kateri so furmani prevažali les. S postavitvijo meje med vojno in s kasnejšimi urbanističnimi spremembami je cesta izgubila pomen.

Odločitve o mejah na najvišji ravni in posledice na terenu (izbrani primeri)

Mejne situacije so bile različne, prav tako načini določanja na terenu. Skupni imenovalac pa je vrstni red poteka: najprej generalna odločitev na politični ravni, nato (včasih tudi sočasna) vojaška zasedba in provizorično markiranje, kjer je na terenu prihajalo do prerivanja tudi med zavezniki, nato delo razmejitvenih komisij (kjer so obstajale) in na koncu čiščenje in fizično zavarovanje meje, kjer so bili najbolj dosledni Nemci.

O razdelitvi slovenskega ozemlja med okupatorje ni bilo posebnih dogovarjanj ali konferenc. Meje je okvirno določil Hitler 27. marca 1941, dokončno pa s »Smernicami za razdelitev Jugoslavije« 3. in 12. aprila 1941 v enem od svojih glavnih stanov v Mönichkirchnu pri Dunaju.¹¹

Vojaškim zasedbam in markiranju teritorija so sledili diplomati na terenu. Glavni nemški pogajalec je bil diplomat nižjega ranga Kurt von Kamphoeven, ki ga je zunanji minister Ribbentrop imenoval za svojega pooblaščenca.¹²

¹¹ Podrobno o tem: Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, str. 49–78. Glej tudi: Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika* in Ferenc, *Razkosoanje in aneksionizem*.

¹² Kurt von Kamphoeven (17. julij 1887 Carigrad–11. februar 1983 Garmisch-Partenkirchen) je bil nemški diplomat, ki je kot vodja nemške delegacije za reševanje mejnih vprašanj

Nemčija – Italija

Na konferenci o razdelitvi okupiranega jugoslovanskega prostora med nemško in italijansko delegacijo pod vodstvom zunanjih ministrov Ribbentropa in Ciana 22. aprila na Dunaju (Ciano se je pogovarjal tudi s Hitlerjem), so Italijani lahko dali le svoje pripombe k Hitlerjevim odločitvam, čeprav so meje potekale bistveno drugače, kot so si zamišljali v Rimu.

Ciano je razočarano ugotavljal: »Ribbentrop je večkrat *nedvoumno poudaril, da je treba to šteti za definitivno mejo, ker jo je določil Hitler, in da temu ni moč oporekati.*«¹³

Kot je razvidno iz Cianovega dnevnika, Italijani Nemcem niso zaupali, so se pa kot šibkejši zaveznik morali prilagoditi. To ni imelo posledice le za nemško-italijansko mejo, ki je šla mnogo bolj zahodno in južno, kot so pričakovali, pač pa tudi status Ljubljanske pokrajine. Mussolini je sprva obljubil, da bo upošteval željo in predlog slovenskih kolaboracionističnih meščanskih strank, da bo Ljubljanska pokrajina dobila avtonomijo na način, kot so jo Nemci naredili za Slovaško.¹⁴ Vendar je iz bojazni, da mu Nemci ne bi vzeli še tistega, kar so že dali, Ljubljansko pokrajino potem že v začetku maja na hitro vključil v italijansko kraljestvo. Zadrego s tem, da ni še bila italijanizirana, so potem rešili tako, da so ohranili rapalsko mejo, pokrajini pa dali poseben statut in dvojezičnost ter moške oprostili služenja vojaškega roka. Italijanska bojazen pred Hitlerjevim spreminjanjem stališč se je kazala tudi v odnosu do ustaške NDH, ki je sicer dobila protektorat.

Končna pogodba o meji je bila sestavljena 26. maja. V imenu vodij obeh držav sta jo državni sekretar nemškega ministrstva za zunanje zadeve Ernst Freiherr von

v letih 1941–1943 urejal mejna vprašanja z Italijo, Madžarsko, Slovaško, Neodvisno državo Hrvaško, deloval pa tudi drugod po Balkanu. V tem času je imel pisarno na Bledu, v Ljubljani in v Rogaški Slatini, formalno je bil podrejen pristojnim nemškimi diplomatskim predstavništvom v resnici pa neposredno ministru za zunanje zadeve von Ribbentropu. Bil je sin nemškega oficirja in turškega maršala Louisa von Kamphövenerja. Pravo je študiral v Heidelbergu, Oxfordu in Göttingenu. Od leta 1911 je bil uslužbenec ministrstva za zunanje zadeve. Služboval je v Madridu (1911–1913), Sydneyju (1913–14), Sofiji (1916–18), Londonu (1920–23), Liverpoolu (1923–26) in Madridu (1926–31). Leta 1930 je vstopil v socialdemokratsko stranko, leta 1940 pa (verjetno pod pritiskom) v NSDAP. Leta 1939 je vodil komisijo za preselitev volksdeutscherjev s poljskih ozemelj, ki jih je dobila Sovjetska zveza. Po okupaciji in razkosanju Slovenije je bil od sredine oktobra do sredine novembra 1941 predstavnik Nemčije pri Visokem komisarju za Ljubljansko pokrajino v Ljubljani in je na podoben način urejal preselitev kočevskih Nemcev (PA AA, Italien. Die Umsiedlung der Deutschen aus der Provinz Laibach. Tätigkeit der Umsiedlungskommission. Pol. XII/8 vom 1941 bis 1942. R 105128). Med vojno je bil tudi oficir za zvezo pri vojaški obveščevalni službi (Abwehr) v Rusiji, Atenah, Vrnjački banji in v Zagrebu. Ameriški zaslusilec, podpolkovnik (lieutenant colonel) O. J. Hale ga je v zapisniku iz avgusta 1945 označil za »visoko kultiviranega in kritičnega do nacistov« (https://www.ifz-muenchen.de/archiv/zs/zs-2066.pdf). V letih 1945–1946 je bil v ameriškem vojnem ujetništvu, a je že leta 1946 v Hamburgu začel poučevati tuje jezike. Leta 1950 je spet vstopil v diplomacijo in bil do upokojitve leta 1952 nemški generalni konzul v Carigradu. Osnovna biografija povzeta po: Keipert (Red.), *Biographisches Handbuch*, s. v. Kamphoevenner, Kurt von.

¹³ *Tajni arhivi grofa Ciana*, str. 459–462 (prevod pisec).

¹⁴ Ferenc, *Fašisti brez krinke*, str. 109–115.

Weizsäcker in opolnomočeni italijanski ambasador v Berlinu Dino Alfieri sicer parafrirala šele 8. julija in je s podpisoma postala veljavna, za svečano izmenjavo so se dogovorili, da bo v Rimu.¹⁵

Nemška vojska z razmejitvijo in zasedbo svojih ozemelj ni čakala do sklenitve državnih sporazumov. Hitlerjevim odločitvam je sledila bliskovito, še posebej v odnosu do Italije. OKW (Oberkommando der Wehrmacht) je 23. aprila, le dva dneva po sestanku, nemškemu generalu pri italijanski vrhovni komandi poslal brzojavko, v kateri pravi: »Nova meja rajha na območju Koroške in Kranjske, na katero je Duce pristal pred kakšnimi štirimi dnevi, je, kot sledi v nadaljevanju:

- *Bivša italijansko-jugoslovanska meja od Tarvisa (Trbiž, op. p.) do naselja Žiri–Vič–(Ljubljana (izključeno)–Cerklje–Brežice (oboje vključeno).*

- *Od tam teče po bivši južni meji Štajerske do Radgone.*

Nemške enote bodo predvidoma 24. 4. začele z vkorakanjem na ta območja. Treba je zagotoviti, da bodo italijanske enote do tedaj območje izpraznile.«¹⁶

Italijani so bili zlasti nezadovoljni, ker so dobili najmanj razvite dele Slovenije, in še posebej razočarani, ker niso dobili območja ob Savi z rudniki in železniško progo Ljubljana–Zidani Most–Zagreb. Kljub Hitlerjevi brezprizivnosti niso povsem odnehali. Vsaj do konca aprila (z vedno manj upanja pa do jeseni), so poskušali doseči, da bi se Nemci ali držali prvotnih obljub ali stališče spremenili. Na Nemčijo so naslovili kar trideset predlogov za spremembo nemško-italijanske meje sredi nekdanje Dravske banovine.¹⁷ K zapletom na terenu pa je verjetno prispevala tudi slaba informiranost in ravnanje posameznih italijanskih poveljnikov na lastno pest, morda tudi gorečnost, čeprav ta ni bila ravno v sorazmerju tudi s pogumom. Nazoren primer je Litija: »*April 1941. –Čigavo bo Zasavje, nemško ali italijansko? Zaradi Litije in ostalega Zasavja, predvsem zasavskih revirjev, je bilo med obema zaveznikoma, Nemci in Italijani, mnogo sporov. Prav zaradi tega prve dneve ni bilo v naš kraj nobene zasedbene oblasti. Prve Nemce je v Litijo pripeljal šele inž. Puschmann, ki se je odpeljal ponje zato, da bi z Zasavjem vred ne padla pod Italijo, kar je bilo tiste dneve obilo ugibanja.*

S tem pa ribarij med Italijani in Nemci še ni bilo konca. Menda sta se Hitler in Mussolini že svoj čas sporazumela, da dobi Italija Zasavje z zagorskim in trboveljskim rudnikom zato, ker trpi na pomanjkanju goriva.

Ko so se sredi aprila Italijani odpravljali, da zasedejo Litijo, so dobili sporočilo, da so v Litiji že Nemci. Zato je stal vlak z italijansko zasedbeno posadko na Lazah, ker jih Nemci niso pustili dalje, tako, da so se morali Italijani spet vrniti v Ljubljano.

Neugotovljenega dne v aprilu 1941 pa je pridrvel iz Ljubljane v Zasavje celo italijanski oklopni vlak, ker so Italijani zahtevali vse Zasavje zase, češ, da je bilo tako sklenjeno pred začetkom napada na Jugoslavijo. Nemci se seveda niso dali odgnati, temveč so potisnili Italijane nazaj v oklopni vlak in jih nakurili proti

¹⁵ PAAA. Italien. Die deutsch-italienische Grenze im ehemals jugoslawischen Gebiet. Pol. XII/6 vom 1941 bis 1942. R 105126. Berlin, den 26. 5. 1941. Deutsch-italienischer Grenzvertrag.

¹⁶ PA AA. Italien. Die deutsch-italienische Grenze im ehemals jugoslawischen Gebiet. Pol. XII/6 vom 1941 bis 1942. R 105126. Fernschreiben. An den Deutschen General beim ital. Oberkommando, 23. 4. 1941.

¹⁷ Ferenc, *Položaj slovenskega naroda*, str. 183.

Ljubljani, od koder so prišli.

Italijanska diplomacija seveda ni odnehala in je preko višjih mest zahtevala, naj Nemci izpolnijo dogovor in prepustijo Italijanom Litijo in ostalo Zasavje.

Kakor vse kaže, je vrhovna nemška oblast naposled le pristala na izpolnitev dogovora. Proti koncu aprila so se Nemci v Litiji že povsem pripravili na odhod iz naših krajev. Počistili so ves kolodvor, odpeljali vse do poslednjega vagona, izpraznili vsa skladišča, skratka, kar se je dalo, so odvlekli, da bi italijanskemu zavezniku ne ostalo ničesar.

Železničarji na litijski postaji še danes radi pripovedujejo, da tako počiščen in prazen ni bil litijski kolodvor še nikdar, kakor tisti dan, ko so Nemci zapuščali Litijo. Pri nas je ostala le trojica Nemcev, ki so bili določeni, da izročijo Litijo italijanski upravi. Nemci so seveda izpraznili tudi vse ostale postaje, ki so jih imeli v rokah po zasedbi, torej Laze, Jevnico in Kresnice. Oni dan je vozil iz Ljubljane proti Litiji italijanski oklopni vlak z dobro oboroženo posadko in predstavniki italijanskih upravnih oblasti, ki naj bi prevzele Litijo z ostalim Zasavjem. Vlak iz Ljubljane se je ustavil na vsaki postaji, od koder so osvajači telefonično vprašali na naslednjo postajo, ali so tam še Nemci. Ker jih v Lazah, Jevnici in Kresnici ni bilo več, so jim odgovarjali po telefonu slovenski prometniki. Ko so dobili ugodna obvestila z vseh treh železniških postojank, je italijanski oklopni vlak brez zaprek privozil že do Kresnic. V Kresnicah se je italijanska oklopna odprava spet ustavila in komandant italijanske posadke je odhitel v kresniško prometno pisarno in naročil zvezo z litijsko železniško postajo. Kresniška postaja je brž dobila telefonsko zvezo z Litijo. Italijanski komandant je vprašal v Litijo, ali so na postaji še Nemci. Litijan mu je odgovoril pritrdilno in poklical k telefonskemu aparatu nemškega zastopnika, da bi se sam pogovoril z Italijanom na Kresnicah. Nemec je res prijel za slušalko in se javil Italijanu v Kresnicah. To pa je bilo za Italijana menda že preveč. Brž, ko je slišal, da so v Litiji Nemci, je preplašen odvrnil slušalko, planil na vlak in ukazal: 'Nazaj domov v Ljubljano!'

Italijanski vlak, ki naj bi zasedel Litijo, je odpeljal nato proti Ljubljani, v Litiji pa so Nemci zaman čakali, zakaj ni novega gospodarja. Šele čez čas se je pojasnila ta zadeva, ki je seveda vzbudila obilo smeha na račun hrabre italijanske vojske. Ta strahopetni pobeg italijanske vojske iz Kresnic pa je bil za povod, da so Nemci ostali še dalje okupatorji v naši dolini.«¹⁸

Litija je seveda Nemcem ostala, ker je bila taka Hitlerjeva odločitev, čeprav so se celo med domačini, izgnanimi v Srbijo, pojavljale vesti, da bodo Zasavje priključili Italiji septembra. Italijani so že izdelali tudi zemljevide, v katerih je bilo del njihovega ozemlja.

Konkretno določanje meje na terenu je bilo tako tukaj kot drugje marsikje prepuščeno posameznim poveljnikom in lokalnim veljakom, v Lazah blizu Kresnic npr. tako, da je nemški podoficir konec aprila 1941 ukazal, naj nekdo nemško zastavo nese do prvih italijanskih straž in jo tam zapiči. Določili so občinskega slugo, ki je na hitro narejeno zastavo odpeljal s kolesom. Na Italijane ni naletel. Zato je v strahu, pa tudi, ker se je naveličal kolesarjenja, potem zastavo zapičil

¹⁸ Župančič, *Zasavje v plamenih*, str. 49–51.

nekje v bližini Laz in se vrnil, tako določena meja pa je ostala.

Nemški vojaški poveljniki niso hoteli zapustiti tudi Novega mesta in okolice, zaradi česar se je morala sestati nemško-italijanska mejna komisija za določitev meje.¹⁹ Ta se je sicer največ ukvarjala z okolico Ljubljane. Mejo od Ježice do Šentvida so Nemci potegnili tako, da so neposredno povezali svoje ozemlje in, kot že omenjeno, zgradili cesto in železnico.²⁰ Nemška delegacija je to utemeljevala s stališčem iz firerjevih smernic, da je »reka Sava z obema obalama v svojem toku do hrvaške meje mejna reka.«²¹ Pri tem so, tako pri Ljubljani kot drugje širino desne obale interpretirali tako, kot so jim narekovali vojaški, prometni in gospodarski interesi. Po drugi strani pa so tudi Italijani še vedno rinili čez Savo, češ, da je tam »življenjski prostor za Ljubljano.«²²

Ko so bile meje vsaj približno dogovorjene, se je začelo njihovo utrjevanje. O tem, kako je potekalo, obstaja obsežno in zelo natančno poročilo za Gorenjsko.²³ Izhodišče je bil Hitlerjev ukaz o izpeljavi varnostnih ukrepov na nemško-italijanski meji (v konkretnem primeru na Gorenjskem, sicer pa je bil enak princip in način izpeljave tudi drugje na nemško-italijanski in nemško-NDH-jevski meji, medtem ko je bila meja z Madžarsko zavarovana blažje, op. p.). Za uresničitev ukaza je bil zadolžen višji vodja SS in policije, SS-Gruppenführer, in generalporočnik policije Erwin Rösener (v konkretnem primeru poveljnik vojnega okrožja XVIII). Namen je bil: »omejitev celokupnega mejnega prometa na določene prehode in prepoved vsakršnega drugega prehoda meje« in »zagotoviti optimalni nadzor meje z najmanjšimi silami in preprečiti nedovoljen prehod meje«.

Zato so Nemci izvedli naslednje ukrepe: izpraznitev pasu vzdolž meje (preselitev prebivalcev, porušitev hiš in drugih objektov v takšni širini, ki omogoča dober nadzor; posek gozdnatih predelov v tem pasu, čiščenja zaraslih površin in grmičevja; postavitve žične ovire vzdolž meje in njene okrepitve »z dodatnimi varnostnimi ukrepi na določenih mestih« (v praksi je to pomenilo minska polja, bunkerje in stražne stolpe, op. p.). Izbor in preselitev prebivalstva iz obmejnega pasu in druge ukrepe v zvezi z mejo je izpeljala blejska izpostava državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Vodja izpostave je bil SS-Standartenführer Maier-Kaibitsch, celotno akcijo je izvedel dipl. inž. Nimpfer, ki je poročilo tudi napisal.

Po obsežnem opisu ukrepov in dela na posamičnih odsekih, zaključni zbirni del poročila navaja:

»Povzetek operacije:

¹⁹ Poročilo Glavne komisije za meje Ministrstva za zunanje zadeve v Berlinu, 19. julij 1941, citirano po: Milošević, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, str. 129.

²⁰ Poročila Kurta von Kamphoevenerja, skice in drugi dokumenti v: PA AA. Italien. Die deutsch-italienische Grenze im ehemals jugoslawischen Gebiet. Pol. XII/6 vom 1941 bis 1942. R 105126.

²¹ Poročilo Glavne komisije za meje Ministrstva za zunanje zadeve v Berlinu, 19. julij 1941, citirano po: Milošević, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, str. 129.

²² Prav tam.

²³ SI AS 1626, škatla št. 1. Poročilo o izpeljavi izpraznitve mejnega pasu na Gorenjskem, Bled, 13. 6. 1942. Poročilu so sicer priloženi tudi obsežni spiski ljudi, ki so jih nemški ukrepi zadevali.

<u>Preseljeni so bili:</u>	posestva	objekti	osebe
- ob odstranitvi objektov in ohranitvi in ohranitvi zemljišč	19	70	11
- ob dodelitvi nadomestnih posestev na Gorenjskem	38	141	281
- ob odstranitvi objektov in zemljišč brez nadomestila	23	59	94
- brez nadomestila – v Italijo	10	32	51
<u>Porušeni so bili objekti:</u>			
- pobeglih	22	99	45
- cerkve, kapelice		4	
Skupno	112	405	590

Do političnega vznemirjenja celokupnega prebivalstva Gorenjske zaradi izpraznjenja ni prišlo; priprave, ki so zahtevale 58 dni intenzivnega dela, so se izkazale za smotrne in zadostne; pri le-teh sta bila ves čas prisotna dva sodelavca, občasno do 6 sodelavcev in sodelavk mojega oddelka. Razen dveh načrtov, ki sta vsebovala nujno potrebne sezname in popise, je bila korespondenca omejeno na dva dopisa občinam in še nekaj drugih, naslovljenih na sodelujoče službe. Ob stalnem sodelovanju treh sodelavcev mojega oddelka in do 5 sodelavcev skupine inž. Kocha (dva tedna dolgo) in uporabi enega osebnega avtomobila skupaj s šoferjem (izpostava Bled državnega komisarja za utrjevanje nemštva) je bilo izvedenih:

30 voženj s tovornjaki

2056 voženj z vprego

6717 delovnih izmen

In tako je bilo

v 21 dneh

preseljenih 590 oseb in

odstranjenih 405 objektov ob ohranitvi uporabnega materiala

Angažiranost vseh uslužbencev in predanost sodelavcev sta omogočili, da je bilo delo opravljeno.

Bled 13. 6. 1942

podpis dipl. inž. Nimpfer

Za pravilnost prepisa odgovarja: Weimann«²⁴

V poročilu opisano nemško učinkovitost so seveda domačini doživljali kot življenjsko tragedijo. Eno od mnogih pričevanj z italijansko-nemške meje, ki smo jih opravili na Gorenjskem, pravi takole: »V času, ko je mama pekla kruh, so Nemci prišli rušiti našo hišo. Pobrala je ,mendrgo‘, to je posoda za mešenje testa, jo popokala in odnesla, da so pri drugi hiši lahko vsaj kruh spekli ... Oni so šli v Lučine, kjer je bila mama doma, tam so začasno živeli. Po vojni so tam, kjer je bila hiša, postavili leseno barako in živeli v baraki.«²⁵

²⁴ Prav tam. Prevod dokumenta: Niko Hudelja.

²⁵ Stane Malovrh, Butajnova, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/video>

Nemčija – NDH

Nemčija in NDH sta državni sporazum o mejah podpisali 13. maja 1941.²⁶ Kot omenjeno, je šla od ene do druge tromeje po stari avstro-ogrski razmejitvi, težave na terenu je reševala skupna komisija. Komisija, ki je uradovala v Rogaški Slatini, je z nemške strani imela za nalogo čim bolj dosledno in v duhu nemških interesov uresničiti Hitlerjeve splošne usmeritve na terenu. To so brez ovinkov dali vedeti že na prvem sestanku, kljub servilnemu obnašanju hrvaškega dela. Kampfoevener je sicer imel dober pregled ne samo nad hrvaškimi zahtevami, pač pa tudi nad tem, kdo so hrvaški člani komisije, tudi podatke o njihovem zasebnem življenju (kar se je zlasti izkazalo ob zamenjavi enega hrvaškega člana komisije). Je pa kljub temu do določene mere že iz diplomatskih razlogov nemški del komisije moral upoštevati sicer podrejene sogovornike.²⁷ Hrvati so zlasti veliko truda vložili v to, da bi dobili občino Hum na Sotli (s čustvenimi razlagami, da je bila v tej občini prvič javno zaigrana hrvaška himna Lijepa naša, napisana 1864, tu pa je dvorec kupil tudi njen avtor Antun Mihanović). Hum so sicer Nemci zasedli in takoj začeli izvajati raznarodovalno politiko, kar je kazalo na njihovo namero, da ga obdržijo. V zameno za občino je bila NDH pripravljena Nemcem dati obalni pas na južni strani Drave pri Vinici in naselje Sv. Florijana z okolico. Tu se je razmejevanje zavleklo v leto 1942, narejene so bile številne skice in različni predlogi. Zaradi steklarne, ki je bila v nemški lasti, so zamenjavi ozemelj ostro nasprotovali zlasti v nemških gospodarskih krogih. Steklarna Straža, ki je imela tudi premogovnik v Lupinjaku, peskokop in električno centralo, je elektriko dobavljala v Rogatec ter zdravilišču v Rogaško Slatino in steklarni v Tržišču. Bila v lasti bratov Abel, ki sta bila folksdojčerja, direktor pa Nemec Adolf Körbitz. V steklarni in njenih obratih je bilo zaposlenih veliko okoliških folksdojčerev. Zato so tako nemške lokalne oblasti, kot nacisti s Štajerske, vključno s Carstanjenom zavzeto lobirali, da vse to pripade Nemčiji. Prihajalo je tudi do množičnih protestov za priključitev k rajhu in na drugi strani do reakcij hrvaškega prebivalstva in lokalne politike, da Hum pripade Hrvaški.

Na koncu je Hrvatom Hum uspelo dobiti in sredi junija 1941 je prišlo do zamenjave oblasti.²⁸ A so temu zaradi steklarne, še naprej nasprotovali v nemških

os/414028526014273/.

²⁶ *Deutsch-kroatischer Staatsvertrag*, str. 25. Pogodbo so v imenu poglavnika podpisali državni tajnik Ministrstva za zunanje zadeve dr. Mladen Lorković in general August Marić; v imenu kanclerja nemškega rajha pa nemški poslanik v Zagrebu Siegfried Kasche in tajni svetnik poslanstva Kurt von Kampfoevener.

²⁷ Korespondenca Kurta von Kampfoevenerja, dokumenti, skice in drugo gradivo v: PA AA, Grenzfestlegung zwischen Deutschland u. Kroatien. Pol XII/11, 1941–1943. Bd. 1. Kroatien. R 105131.

²⁸ 1. »Obstaja popolna enakost stališč, da državna meja ostane takšna, kot je bila ugotovljena v Hrvaško- nemški državni pogodbi z dne 13. maja 1941. Občina Hum pri Rogatcu ostaja brez omejitev NDH. S tem odpade carinski priključek Reichu. Gospodarske potrebe bodo urejene s trgovinskim sporazumom, oziroma s posebno uskladitvijo o ureditvi gospodarskih odnosov Spodnje Štajerske in Hrvaške. S tem preneha veljati pismo predsednika hrvaškega odposlanstva iz Rogaške Slatine z dne 9. junija 1941.

2. V Breganski dolini se bo meja, odstopajoč od zgodovinske črte, premaknila na obronke

gospodarskih krogih. Še posebej, ker jih je jezila slaba kooperativnost hrvaške steklarske industrije.²⁹ Zakaj so Nemci na koncu popustili iz diplomatskih arhivov ni razvidno.

Tudi Hrvati sicer z mejo, čeprav so dobili Hum, niso bili niti najmanj zadovoljni. Poglavnik NDH Ante Pavelić je tudi naročil obsežno zbiranje podatkov, s katerimi naj bi kasneje vendarle dosegli korekcijo meje z rajhom na slovenskem ozemlju, a do tega ni prišlo.

Italija in NDH sta mejni sporazum podpisali 18. maja 1941 v Rimu. Tudi v odnosu do Italije, tako kot do Nemčije, NDH ni imela možnosti uveljaviti svojih zahtev.

Nemčija – Madžarska

Tudi v odnosu do meje z Madžarsko je Nemčija spremenila načrte, na terenu pa ravnala v skladu s svojimi interesi. Sprva je nameravala Prekmurje vključiti v rajh. Nemška vojska ga je tudi zasedla, vendar zaradi drugih razlogov, ne zaradi priključitve. Madžarska namreč ni želela prelomiti dogovora o prijateljstvu in sodelovanju, ki ga je z Jugoslavijo sklenila 12. decembra 1940. Predsednik vlade grof Pal Teleki, je vojni celo izrazilo nasprotovanje in je 3. aprila zaradi odločitve Hortyja, da sprejme Hitlerjevo ponudbo, naredil samomor. Da bi Madžarska ohranila čist obraz, so potem taktično počakali na razglasitev NDH. S tem je z njihovega stališča pogodbeni stranka prenehala obstajati (debelacijo Jugoslavije so sicer priznavale samo sile osi in nekaj njihovih zaveznic, kasnejša protifašistična koalicija in večina držav pa ne, op. p.).³⁰ Zadrego s Prekmurjem pa so rešili Nemci, ki so ga brez večjih težav zasedli, 16. aprila pa na slovesnosti v Murski Soboti predali Madžarom. Sami so se zadovoljili s štirimi nemškimi vasmimi na Goričkem.

Tako kot med NDH in Madžarsko tudi med Nemčijo in Madžarsko ni bilo podpisane uradne pogodbe o mejah. Vzrok je bil podoben (vprašanje Banata in drugih spornih ozemelj). Nemčija je čakala, da Madžarska in NDH uredita medsebojne odnose, a do tega ni prišlo.

Odnos do Madžarske je bil za Nemčijo zapleten, saj jo je po eni strani potrebovala za napad na Jugoslavijo, po drugi strani pa je le deloma želela ugoditi njenim zahtevam po reviziji državnih meja. Problematično ozemlje je bil zlasti Banat, ki so ga hotele tako Madžarska kot Romunija in NDH, zato je Nemčija napeljevala Madžarsko k nekakšni kompenzaciji z ozemlji okrog Središča ob Muri in severno od Mure, torej s Prekmurjem. To je na koncu tudi prevladalo. Študije, ki sta jih v

leve obale, tako da mejna pot pripade Hrvaški. Uskladitev v Dravskem kotu se ne menja.

3. S tem je rešen IV. del odstavka na strani 3 zapisnika o pogajanjih hrvaško-nemškega glavnega mejnega poverjenikstva v Rogaški Slatini od 4–9. junija 1941«. Zapisnik Lorković-Kasche, str. 95 (prevod pisec).

²⁹ Dopis gospodarskega ministra zunanjemu ministrstvu s poročilom »Fachgruppe Hohglasindustrie« o hrvaški steklarski industriji, 25. september 1941. Dopis V.l.d 12/46708/41. V: PA AA, Grenzfestlegung zwischen Deutschland u. Kroatien. Pol XII/11, 1941–1943. Bd. 1. Kroatien. R 105131.

³⁰ Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja*, str. 107.

mesecih pred začetkom napada izdelovala dr. Helmut Carstanjen (glavni ideolog germanizacije Štajerske in drugih slovenskih ozemelj) in njegov Südostdeutsches Institut v Gradcu ter na tej podlagi napisane spomenice, ki so jih pošiljali v zunanje ministrstvo v Berlin, so zahtevale delitev Prekmurja med Madžarsko in Nemčijo.³¹ Na to so se z ustanavljanjem krajevnih skupin Švabsko-nemške kulturne zveze (Schwäbisch-deutscher Kulturbund) ne samo po nemških vaseh, ampak tudi v Murski Soboti in celo v Dolnji Lendavi, ki naj bi bila nesporno madžarska, začeli pripravljati tudi na terenu.³² Po nemški okupaciji Prekmurja je Carstanjen navijal za vključitev celotnega Prekmurja v rajh.³³ A je Berlin vztrajal pri Hitlerjevi odločitvi iz smernic za razdelitev Slovenije iz 3. in 12. aprila 1941, da celotno Prekmurje pripade Madžarski.³⁴ Niso pa prekmurskih folksdojčerev preselili na območje rajha, čeprav je obstajala tudi ta opcija in jo je zagovarjal celo Ribbentrop.³⁵ Na koncu se je Nemčija odločila, da bo Banat zadržala zase. Opustila je tudi prvotno zamisel, da bo NDH pod vplivom Madžarske in jo je prepustila Italiji, čeprav Italijani do konca niso bili prepričani, da se bo to res zgodilo. Grof Ciano je 24. aprila, dva dneva preden se je v Ljubljani sestal s poglavnikom Antejem Pavelićem, v dnevnik zapisal: »Nemci v vsej stvari dvolični. Na Dunaju so nam dali proste roke, vendar do kod sega njihova iskrenost?«³⁶

Ribbentrop je dan pred tem, 23. aprila 1941, obvestil nemškega veleposlanika v Budimpešti, Ehrmandorfa, da je madžarskega veleposlanika Sztójaija seznanil s tem, da si Nemčija pridržuje pravice oz. si želi tri čisto nemška naselja severno od

³¹ »Prekmurje je pred vojno sodilo k Madžarski. Kakor je iz priložene skice razvidno, so vzhodna območja madžarska, zahodna pa nemška. Vmes so Prekmurci, odlomek slovenskega naroda, ki je zaradi svojega posebnega zgodovinskega razvoja dosegel popolnoma lastno obliko. Odgovarjajoč večjim sosednjim narodom, težijo Prekmurci na zahodu Prekmurja k rajhu, na vzhodu pa k Madžarski. Upoštevač to in glede na dejstvo, da bi Prekmurci po popravku južne štajerske meje popolnoma obviseli v zraku, se zdi popolnoma smiselno, da bi jih razdelili med Madžarsko in rajh. Zato predlagamo, da nova meja od točke vzhodno od Mote ne bi šla po Muri navzgor, kakor je šla nekdanja meja med Spodnjo Štajersko in Madžarsko, temveč naj bi v smeri jug-sever razpolavljala Prekmurje. Meja, ki jo predlagamo, naj bi pri Sv. Katarini zapustila današnjo Jugoslavijo. Vendar tudi dalje ne bi tekla po današnji meji rajha, temveč naj bi vključila tiste kraje, za katere bi po morebiti pri popravku meje z Madžarsko predlagali, da bi jih priključili rajhu.« Werner, Gerhard (= Helmut Carstanjen): Das Deutschtum des Übermurggebietes. *Geographischer Jahresbericht aus Österreich*, Bd. XVII, 1937, str. 70–90. Citirano po: Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja*, str. 105–106.

³² Prav tam, str. 105–109.

³³ »Prekmurje s svojima dvema okrajnima glavarstvom Murska Sobota in Dolnja Lendava je pod nemško vojaško upravo. Prebivalstvo Murske Sobote in okolice je nemški vojski izreklo pristržno dobrodošlico in je zaskrbljeno, da bi Nemci ponovno odšli in v deželo prišli Madžari. Njihovim željam bi ustrezalo, da bi bili združeni z nemškim rajhom.« PA AA, Reichsaussenministerium, Pol. št. 1530734, Carstanjenova brzojavka št. 249, 14. 4. 1941, citirano po: Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja*, str. 118. Organizirane so bile sicer tudi druge zahteve prebivalcev in posameznikov, ki so jih z željo po priključitvi Prekmurja pošiljali na nemško zunanje ministrstvo.

³⁴ Odgovor zunanjega ministra Ribbentropa na tovrstne zahteve je bil, da »ostaja pri obljubi Madžarski, da dobi nazaj svojo zgodovinsko mejo. Izjema velja samo za znane štiri kraje v gornjem delu Prekmurja. Ni pa dopustno, da bi s široko razlago zdaj iz teh štirih občin napravili dvaindvajset občin.« Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja*, str. 118–119.

³⁵ Prav tam, str. 119.

³⁶ *Zaupni dnevnik grofa Ciana. II. del*, str. 12.

Radkersburga, čemur je Madžarska ustregla.³⁷ Tretjega maja 1941 je tudi madžarsko veleposlaništvo obvestilo Budimpešto, da je nemški državni sekretar Woermann pri določitvi hrvaških mej omenil nemške zahteve do Madžarske: »*Nemčija računa na nekatera obmejna naselja s področij v Prekmurju in v Medžimurju, ki so pripadla Madžarski.*«³⁸ Z Medžimurjem sta bili mišljeni slovenski oz. nacionalno mešani naselji Štrigova in Razkrižje z okolico. Nemci so tako Prekmurje kot Medžimurje zavzeli in zasedli bliskovito. Že dan po napadu, 7. aprila, je bilo ozemlje v celoti pod njihovim nadzorom. Vojaške enote so prišle prek Drave in Mure, nekaj pa tudi iz Madžarske. Enota, ki je najprej zavzela Lendavo, je nato šla prek Mure do Murskega Središča in naprej do Čakovca (tega so pred tem tudi bombardirali). Šestnajstega aprila so Medžimurje predali Madžarom, še nekaj časa pa so obdržali Štrigovo in Razkrižje (o tem glej v nadaljevanju). »Obdobje *nemške uprave v Međimurju mnogim celo ni ostalo v slabem spominu, ker nihče ni hotel spet življenja pod madžarsko okupacijo. Iz Kotoribe so Nemce žalostno pospremili celo s cvetjem.*«³⁹

Podobno mešane občutke so do Nemcev imeli tudi v Prekmurju, a (seveda z izjemo nemškega prebivalstva) le kratek čas. Nemci se pri postavljanju meje, tako kot drugje, na prebivalstvo niso kaj dosti ozirali. Meja je, kot kaže primer vasi Gerlinci, sekala posestva in ločevala hiše od gospodarskih poslopij.⁴⁰ V Serdici, ki so jo razdelili, je bilo spornih deset hiš (med njimi tudi Dajčev mlin, na sto metrov oddaljeni Mlinščici, ki so ga želeli oboji, nazadnje so ga dobili Madžari). Nemci in Madžari so si v zvezi s Serdico izmenjali kar nekaj diplomatskih not.⁴¹ V Serdici, ki je bila v zgornjem delu premožna in dobro organizirana nemška vas, je lokalni funkcionar na mostu nad rečico Ledavo kar s škornjem potegnil črto, kjer so nato zarisali mejo.⁴² Čeprav so Nemci strogo pazili, da ni prihajalo do tihotapljenja ali preprodaje živine (ta je morala biti žigosana, madžarska z U in nemška z D), je bila meja »mehkejša« in bolj prehodna. Ohranjene slike kažejo, da so se nemški in madžarski cariniki družili, več je tudi slik z otroki na meji ali celo razglednic.⁴³ Nemci in Madžari so med drugim tudi skupaj urejali tok reke Mure. Specifičnost Prekmurja tako pri okupaciji kot tudi določanju meja so bili prepleteni mednarodni odnosi, zato so bili tudi odzivi na oboje zelo različni, kar kažejo tudi pričevanja, ki jih zbira raziskovalna skupina. V nemških vaseh, ki so prišle v rajh, je to seveda sprožilo veselje, tudi življenje je bilo zanje bistveno boljše, kot bi bilo na Madžarskem.⁴⁴ Prekmurski folksdojčerji so kljub obljubi o preselitvi morali

³⁷ Liptai, *Horthy-Magyarország*, str. 81–82.

³⁸ Juhász, *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához*, str. 1095. Prevod: Attila Kovács.

³⁹ Kovač, *Odnos prema Međimurju*, str. 18.

⁴⁰ Alojz Grah, Jože Gombac, *Mama je hodila v štiri osnovne šole*, <https://www.facebook.com/watch/?v=2029620100610752>.

⁴¹ Attila Kovács, *Fikšinci, Kramarovci, Ocinje, Serdica*, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/2025937960978966/>.

⁴² Pričevanje Rudija Gabra (roj. 1931): *Nacist je s škornjem določil mejo v Serdici*, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/2089944107911684/>.

⁴³ Zbirka razglednic iz osebne arhiva Silvestra Štingla iz Kranja.

⁴⁴ Prav tam.



Slika 5. Madžarsko-nemški mejni prehod na meji med Međimurjem in Spodnjo Štajersko avgusta leta 1942. Na preprogi sedi Franjo Štingl s sinom, Silvestrom Štinglom. Franjo je bil Hrvat, doma iz Čakovca in je imel trgovino v Dobrovniku, kjer je tudi spoznal soprogo. Silvestrova mati je bila učiteljica iz Kranja in je bila Slovenka. Iz osebnega arhiva Silvestra Štingla.

Fig. 5: The Hungarian-German border crossing on the border between Međimurje and Lower Styria in August 1942. Franjo Štingl sitting on a carpet with his son Silvester Štingl. Franjo was a Croat from Čakovec and kept a shop in Dobrovnik, where he met his wife. Silvester's mother was Slovene and a teacher from Kranj. Silvester Štingl's personal archive.

ostati, a jim pod Madžarsko ni bilo hudega (večinoma so tudi spadali v premožnejše sloje). S priključitvijo Prekmurja k Madžarski so bili zelo zadovoljni prekmurški Madžari, saj so se s tem izpolnila njihova prizadevanja med obema vojnama. Najhuje je bilo za prekmurske Jude, ki so jih leta 1944 poslali v koncentracijska taborišča, preživelo jih je le nekaj. Za njimi so bili najbolj izpostavljeni Slovenci, ki so se med obema vojnama priselili v Prekmurje (poslani so bili v koncentracijsko taborišče Szarvar). Večinski slovenski staroselski del Prekmurcev pa je bil izpostavljen prisilni madžarizaciji, mobilizaciji in drugim ukrepom madžarskih oblasti. Kaj se je s padcem meje spremenilo za porabske Slovence, bo treba še raziskati, prav tako, kakšno je bilo življenje v mešanih madžarsko-slovenskih vaseh, kakršni so bili prej obmejni Prosenjakovci. Prav tako, kako so razlike med nemško in madžarsko okupacijo doživljali v Štrigovi in na Razkrižju.

Madžarska – NDH

Odnos med Madžarsko in NDH ni bil zapleten samo zaradi madžarskega revizionizma in želje obeh držav, da bi imeli Banat, Medžimurje in druga ozemlja, pač pa tudi zato, ker je Madžarska Pavelića pred vojno podpirala, ustaši so se urili v taborišču Janka Pusta, skupaj z Italijo pa je bila v ozadju ustaškega atentata na kralja Aleksandra v Marseillesu leta 1934. Podobno kot v primeru Italije je tudi v primeru Madžarske zato Pavelić že vnaprej dal ozemeljske koncesije. S Tiborjem Eckhardtom sta 23. julija 1933 v Zürichu podpisala sporazum o sodelovanju, kjer je bilo določeno, da bo Medžimurje pripadlo ali eni ali drugi državi glede na odločitev prebivalstva na plebiscitu. V tem primeru bi bili seveda ključni volilni spiski, propaganda za eno in drugo stran je bila močna, ker je bilo tam veliko madžaronov (ne eni in ne drugi seveda niso upoštevali Slovencev, op. p). Baranja, Bačka in Banat naj bi se po tem sporazumu vrnil Madžarski.⁴⁵ Tako je imel Pavelić precej zvezane roke, NDH sicer priključitve Medžimurja Madžarski ni priznala, je bila pa glede tega vprašanja precej pasivna. Na drugih obmejnih delih je razmejitevna komisija delovala in večino NDH-jevske meje na vzhodu razrešila, severno pa je pustila odprto. Ker je večina meja šla po rekah, je šlo predvsem za probleme, ki jih je povzročal spremenjeni rečni tok, nekaj pa tudi elektrarne in mlini. Poverjeništvo Ministrstva za zunanje zadeve NDH je v maju 1942 naredilo terenski pregled meje z Madžarsko (drugih mej tako skorajda niso več obvladovali) in iz poročila je razvidno, da resnejših sporov ni bilo.⁴⁶ V tem času je že začela zasedati tudi bilateralna komisija v Budimpešti (med 25. aprilom in 11. julijem), vendar so nato odločanje odložili do avgusta. Problem so bili nekateri otoki v srednjem toku Donave, ki jih je Madžarska (tudi zato, da bi ublažila NDH-jevski pritisk zaradi Medžimurja) prepustila NDH in delni sporazum, ki je zadeval vzhodno mejo NDH, je bil konec avgusta podpisan.⁴⁷

⁴⁵ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika*, str. 535.

⁴⁶ Milošević, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, str. 135–136.

⁴⁷ Kovač, *Odnos prema Međimurju*, str. 40.

Ko so Medžimurje zasedli Nemci, so ga razglasili za svoje okupacijsko območje, hkrati pa dovolili vzpostavitev ustaške oblasti. Ustaški štab, ki se je organiziral, je vodil načelnik Teodor Košak. Ta je izdal proglas z naslednjo vsebino: »*Hrvati, Hrvatice! Međimurci, Međimurke! Po neomajni volji hrvaškega ljudstva, v imenu poglavnika Neodvisne države Hrvaške dr. Ante Pavelića prevzemam od tega trenutka dalje civilno oblast nad ozemljem hrvaškega Međimurja, vključno z občino Štrigova in Razkrižjem. Ob tem pozivam celotno prebivalstvo, naj brez nadaljnjega uboga moje ukaze, da bi ohranili kar največji red in mir. Tudi najmanjše dejanje proti interesom hrvaškega naroda bo najstrožje kaznovano.*

*Magister Teodor Košak, farmacevt, poveljnik za hrvaško Međimurje, lr. V Čakovcu, 7. aprila 1941*⁴⁸

Nacionalno mešana Štrigova in Razkrižje sicer pred napadom nista bila del Hrvaške, pač pa del Dravske banovine. Se je pa zanju konec tridesetih let odvijala ostra politična bitka. Tako slovenska kot hrvaška stran sta tam organizirali svoje prireditve, še posebej dejavna je bila hrvaška Katoliška cerkev, pogosto v sodelovanju s Hrvaško kmečko stranko. Tudi v slovenskih in hrvaških časopisih so navijali ali za eno ali drugo stran, a se v začetku leta 1940 skozi pisanje slovenskega katoliškega tiska že očitno kaže, da Slovenija popušča. Delegacije iz lokalnega okolja so odhajale k slovenskim ali hrvaškim politikom in si prizadevale, da bi ali prišla pod Hrvaško (kar so želeli Hrvati) ali pod Slovenijo.⁴⁹ Najvišji hrvaški politiki (predsednik HSS Vlatko Maček, ban Ivan Šubašič) so javno obljubljali, da bosta kmalu prišli pod Hrvaško. Tudi slovenska stran (SLS) je postajala po Koroščevi smrti bolj naklonjena tej ideji. Koroščev naslednik Kulovec je v nasprotju s svojim predhodnikom imel s Hrvati dobre odnose, bil je naklonjen povezovanju s Hrvaško kmečko stranko in Vlatkom Mačkom, ki si je prizadeval za dualistično Jugoslavijo, v kateri bi bili Slovenci podrejeni Hrvatom.⁵⁰ V katero smer bo šel razvoj, je, npr. nazorno pokazal članek v *Slovincu* januarja 1941. Povzel je *Hrvatsko stražo*, manjši katoliški tednik, ki je bombastično pisal, da je »*vsa naša hrvatska javnost pozdravila izvolitev dr. Kulovca za naslednika rajnega dr. Korošca v političnem vodstvu slovenskega naroda. Zares pravi mož je prišel o pravem času. Dr. Kulovec je tudi doslej bil med Hrvati lepo sprejet zaradi svojega prijateljskega obnašanja do Hrvatov*«. Po nadaljevanju o svetli skupni prihodnosti je prišlo bistvo: »*Edini spor v tem oziru sta Štrigova in Osilnica. Vendar na podlagi dobre poučenosti lahko rečemo, da bo to vprašanje kmalu sporazumno dobro rešeno. Vemo, da je bilo dr. Kulovcu mnogo do tega, da bi se to vprašanje čim prej rešilo. Ko bi bilo enkrat to vprašanje odstavljeno z dnevnega reda, v tem oziru nimamo več drugih vprašanj. Dobro umevani interesi Hrvatov in Slovencev gredo vzporedno ter se ne križajo /.../ Drug drugega moramo podpirati, drug drugega spoštovati ter se ne vtikati v interesna področja drugega. V tem imenu naj bi leto 1941 bilo zapisano kot začetek*

⁴⁸ MNL MOL, K-64. 93. csomó, 1941. 67. tétel, horvát-magyar viszony. Prevod pisec.

⁴⁹ Deputacija iz Štrigove pri dr. Kulovcu, str. 5.

⁵⁰ Repe, *S puško in knjigo*, str. 16.



Slika 6. Ustaški razglas o priključitvi Međimurja, Štrigove in Razkrižja k NDH. MOL, K-64 93 csomó1941 67 tétel horvát-magyar viszony 009.

Fig. 6: The Ustaše proclamation of the annexation of Međimurje, Štrigova, and Razkrižje by the Independent State of Croatia. MOL, K-64 93 csomó 1941 67 tétel horvát-magyar viszony 009.

ozkega prijateljskega sodelovanja Hrvatov in Slovencev.«⁵¹ V liberalnem taboru so bili temu manj naklonjeni in so poudarjali, da Štrigova in Razkrižje nista samo upravno pripojena k Ljutomeru, temveč k njemu težita tudi gospodarsko in upravno.⁵²

⁵¹ Hrvatsko-slovenski odnošaji, str. 2.

⁵² Podaljšanje avtobusne proge iz Ljutomera v Štrigovo, str. 3.

Mesec dni pred napadom na Jugoslavijo je bilo jasno, da sta se obe vodilni katoliški stranki dogovorili in da bosta Štrigova in Razkrižje pripadla banovini Hrvaški: »Minister dr. Kulovec se je na povratku iz Beograda v Ljubljano ustavil v Zagrebu, kjer se je sestal v banski palači z banom dr. Šubašičem. Kasneje je prišel še dr. Maček. Dr. Kulovec je bil po sestanku zelo dobro razpoložen, vendar pa je novinarjem odklonil vsako izjavo. Pač pa je dejal, da bo vprašanje Štrigove v kratkem rešeno, Štrigova pride pod Hrvatsko, občini Draga in Osilnica iz čabarskega sreza pa se priključita dravski banovini.«⁵³

Na koncu Razkrižja in Štrigove niso dobili ne Hrvati in ne Slovenci, pač pa v sklopu priključitve Prekmurja in Međimurja Madžari.

Ustaška oblast je trajala le osem dni. Uspelo jim je izdati nekaj proglasov o obvezni predaji orožja, izdati eno številko časopisa *Slobodno Međimurje*, nekaj ukazov o vzdrževanju javnega reda in miru. Pretiskali so tudi poštne znamke Jugoslavije, tako da so v zgornji del dali napis Država Hrvaška, na sredino ustaški grb, spodaj pa napis Međimurje.⁵⁴ Horthy je že v odgovoru na telegram Ribbentropa, s katerim ga je ta prosil, da prizna NDH (kar je Madžarska storila), napovedal, da želi priključiti Međimurje, kar sicer ni bilo v nasprotju z nemškimi interesi. Prav tako so bili zelo dejavni madžaroni na terenu, ki so v Budimpešto poslali več delegacij. Na drugi strani so pri nemških oblasteh za vključitev v NDH posredovali številni međimurski delavci, zaposleni v Nemčiji, seveda pa tudi NDH-jevska diplomacija. Trinajstega aprila je madžarska vlada v kontekstu nemške zahteve, da sodeluje v vojaških operacijah v Srbiji, sprejela tudi sklep, da okupira Međimurje, ki so ga sicer še vedno zasedale nemške čete. Tri dni kasneje, 16. aprila, se je s soglasjem Nemčije to res zgodilo, a pod pogojem, da ne gre dalje v Banat, 9. julija je Madžarska uvedla civilno upravo.⁵⁵

Z Razkrižjem in Štrigovo ni šlo tako enostavno. Nemci so še nekaj časa kolebali, ali naj z njima naredijo tako, kot so z nemškimi vasmi na Goričkem, ali naj ju vendarle prepustijo Madžarom. Na koncu je nemška vojska zapustila tudi to območje in ga še pred uvedbo madžarske civilne uprave v Međimurju prepustila Madžarski, o čemer je poročalo tudi slovensko časopisje v Ljubljanski pokrajini.⁵⁶

Italija – NDH

Določitev meje med Italijo in NDH v tistem delu, ki zadeva Slovenijo je bil za obe strani sicer pomembna, a ne v ospredju interesov obeh držav. Ustaši so sicer pred vojno imeli ambicije celotno Slovenijo vključiti v veliko Hrvaško, tako so risali tudi zemljevide, pri čemer so za slovenski del ozemlja predvidevali nekakšen referendum, ampak Nemci so hitro omejili njihove apetite na del obmejnega pasu ob Bregani. Glavni problem za obe državi je bila Dalmacija. Ko je po začetnem obdobju kolebanja Nemčija Italiji priznala pravico do Dalmacije (in ji v odnosu do Madžarske dala

⁵³ *Doma in po svetu*, str. 4.

⁵⁴ Kovač, *Odnos prema Međimurju*, str. 16.

⁵⁵ Prav tam, str. 17–18.

⁵⁶ *Občini Štrigova in Razkrižje pod Madžarsko*, str. 2.

nadzor nad NDH), je postalo ključno vprašanje, kako to urediti.⁵⁷ Problem NDH so bile seveda prejšnje Paveličeve obljube podpornici Italiji, zaradi česar je bil v večnem konfliktu s pričakovanji svojih podpornikov (in verjetno tudi sam s sabo). Pogajanja so bila naporna, pomemben del le-teh je potekal med italijanskim zunanjim ministrom Cianom in Paveličem v Ljubljani. Z Rimskimi sporazumi (trije dogovori), podpisanimi 18. maja 1941, je bil definiran odnos NDH do Italije in meje med obema državama.⁵⁸ Savojski princ Aimone iz stranske veje italijanske kraljeve rodbine je postal kralj NDH pod imenom Tomislav II. Vendar Nemčija NDH Italiji ni prepustila v celoti, pač pa sta si nadzor nad njenim ozemljem delili glede na ekonomske in geopolitične interese.

Slovenci v Ljubljanski pokrajini so bili kljub vključitvi v Italijo v posebnem položaju. Na rapalski meji je Italija obdržala policijsko, carinsko in davčno mejo. Mejila je na povečano Reško pokrajino, Tržiško in Goriško pokrajino. Potovanje iz Ljubljanske pokrajine v Italijo je bilo mogoče le z veljavnim potnim listom, ki pa ga ni mogel dobiti kdorkoli. V vseh italijanskih priključenih pokrajinah z območja nekdanje Jugoslavije so še naprej veljali davčni in carinski predpisi iz prejšnje države.⁵⁹ Še težji so bili prehodi v NDH, čeprav so bili ljudje ob meji tesno povezani in v sorodstvenih vezeh.

Meja med NDH in Italijo je močno posegla tudi v slovensko-hrvaške odnose, ki so bili (tako kot sicer v zgodovini) tudi med vojno protislovni. Slovensko in hrvaško odporniško gibanje sta ves čas plodno sodelovala, koordinirala akcije in izvajala skupne akcije na slovenskem in hrvaškem ozemlju in meje nista priznavali. Na drugi strani se je ob vsem hrvaškem nasilju v slovenskem katoliškem taboru ohranjala politika povezovanja z NDH. Oktobra 1943 je Pavelić (domnevno na nemško pobudo in v pričakovanju konca vojne) predlagal, da bi se Slovenci in Hrvati združili v konfederacijo, v kateri bi imeli državi vsaka svoj parlament in skupni parlament, zunanje zadeve in vojsko.⁶⁰ Leta 1944 je v katoliških krogih (najbrž na tej osnovi) nastal projekt o konfederaciji slovenskega ozemlja z NDH pod naslovom »*Temeljna načela za državno zvezo med Nezavisno državo Hrvatsko in Slovenijo*«, res pa brez večjega uspeha.⁶¹

Nemci so več kot 10.000 Slovencev izgnali na Hrvaško. V začetku okupacije so jih z obmejnih območij deportirali kar čez zeleno mejo, nekaj skupin pa odpeljali z avtobusi in avtomobili iz Posavja in Prlekije v Samobor in Varaždin. Tam so jih izpustili in jim zagrozili s smrtjo, če se vrnejo na nemško zasedbeno območje. Večina se je zato na različne načine prebila čez NDH-jevsko-italijansko mejo v Ljubljansko pokrajino, kjer je živela v odvisnosti od pomoči in priložnostnih zaposlitev, druge so ustaške oblasti, ki so sicer imele do Slovencev zelo negativen odnos (enako tudi prebivalstvo) naselile predvsem v Bosni in Hercegovini na domovih pobitih in izgnanih Srbov in Judov. S tem naj bi tam okrepili katolicizem.

⁵⁷ Več o tem Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*.

⁵⁸ *Ugovor o određivanju granica*, str. 49–51 s priloženim zemljevidom. Podpisano v Rimu z dvojnimi izvirkom 18. maja 1941.

⁵⁹ Ferenc, *Slovenci pod Italijo*, str. 251.

⁶⁰ Vodušek Starič, »Dosje« *Mačkovšek*, str. 81–82.

⁶¹ Repe, *Mimo odprtih vrat*, str. 153–155.

Na okupiranem slovenskem ozemlju so ustaši in hrvaški domobranci izvajali nasilje nad slovenskim prebivalstvom, mučili in pobijali moške, posiljevali ženske, ropali. Blizu 400 Slovencev je bilo deportiranih v Jasenovac, od tega jih več kot 70 odstotkov ni preživel. Ker Italijanom meje ni uspelo zavarovati, so ustaške enote ves čas vojne delovale tudi na slovenskem ozemlju in v obmejnih krajih (pa tudi ob koncu vojne, med umikom v Avstrijo) zagrešile številne zločine. Oborožene enote NDH so med Slovenci povzročile najmanj 823 žrtev.⁶² Župnik Andrej Zupanc iz Sv. Križa (Pobočje), ki je sicer opisoval trpljenje ljudi, ki so ga v pohodih čez njegovo faro zagrešile vse vojske, tudi partizanska, je o enem takih ustaških pohodov zapisal: »18. 9. 1942 je zagorela cela Planina. Živino so, kolikor je ni zgorelo, odgnali. Moške so s strojnicami pobili ob sedmih zjutraj. Otroke so izpustili šele, ko je vas že gorela. Tudi Brezovčani so bili vsi odgnani, kasneje tudi vsi poklani, kolikor se jih ni skrilo. Ustaše je iz Novih sel pripeljal izdajalec, šli so po Gorjancih in spotoma pobijali. Planino so popolnoma požgali, na pohodu pa pobili tudi ranjence, osebje in zdravnika v partizanski bolnišnici na Prisjeki.«⁶³

Italijani so, da bi preprečili partizanske prehode (občasno so streljali tudi na ustaše), sicer mejo zavarovali na podoben način kot Nemci: z bodečimi žicami, minskimi polji, čistinami, bunkerji, strelskimi jarki in stražnimi stolpi, a so jo bili le delno sposobni varovati tudi z vojaško silo.⁶⁴ Po kapitulaciji Italije so nadzor nad mejo prevzeli Nemci, a so bili prešibki, da bi jo zavarovali v celoti,⁶⁵ še posebej tam, kjer so nastala osvobojena ozemlja.

Strah pred ustaškim nasiljem je bil v obmejnih vaseh na NDH-jevsko-italijanski meji velik, trajal je ves čas vojne. Njihovo brutalno ravnanje se je globoko vtisnilo v kolektivni spomin obmejnega prebivalstva in ta spomin se ohranja še danes. Edino resnično zaščito so prebivalstvu lahko nudili le partizani, tako slovenski kot hrvaški. Skozi pričevanja lahko zaznamo močno distinkcijo v vrednotenju Italijanov in ustašev. Prebivalci so marsikje ob meji našli skupen jezik z Italijani, saj jih je v to silila življenjska nuja. Italijani so marsikje zgolj poskušali preživeti vojno, zato so pogledali stran ali celo sodelovali s partizani. Ob vseh krutostih vojne, požiganju vasi, streljanju talcev, odganjanju v koncentracijska taborišča so se med okupatorji in okupiranci sem in tja dogajale tudi pozitivne stvari, ki so segle čez mednarodno sovraštvo. Obstajajo tudi primeri, ko je ljubezen med slovenskim dekletom in italijanskim vojakom kljub smrtni nevarnosti za oba ali vsaj obsojanju na obeh straneh presegla vojne razmere. O ustaših v več deset intervjujih nismo slišali niti ene pozitivne besede. Še več: po nekaterih pričevanjih so prebivalstvo pred ustaši po italijanski kapitulaciji šteli celo Nemci. Marija Kolečnik, katere rojstna hiša še vedno stoji slabih 500 metrov od mejnega prehoda v Metliki, tik ob glavni cesti, priča takole: »Prvič so prišli ustaši

⁶² Struktura žrtev glede na povzročitelja smrti v: Troha, *Nasilje vojnih in povojnih dni*, str. 17.

⁶³ Repe, *S puško in knjigo*, str. 50.

⁶⁴ Stanko Kušljan, *Takrat hrvaška meja ni obstajala*, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/727063881011350/>.

⁶⁵ Blaž Štangelj, *O italijanskem in nemškem utrjevanju meje pod Gorjanci*, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/316224692264806/>.

v novembru 1943 na naše slovensko ozemlje, takrat je bilo že osvobojeno ozemlje. Takrat so zažgali nam in sosedom gospodarska poslopja, tako, da je gorelo pri nas, Štuparjevih, pri Vrtačičevih; Milčiničevih in v Križevski vasi pri Milekovih. Zažgali so samo gospodarska poslopja. K nam so tudi prišli ustaši, nas postrojili ob steno in ker so bili domačini iz hrvaških vasi, moj oče in mama so jih dobro poznali, so samo zahtevali, kje je brat, ker so vedeli, da je šel v partizane. Stali smo ob steni, da nas bodo postrelili. Ja se tega vse spominjam, ne vem pa kak so govorili starši, da je prišel en nemški oficir in je nad ustaši skričal, da so nas pustili pri miru. Odpeljali so nam prašiča in to kar lepo rejenega. Potem smo pa seveda pogorišče gasili.«⁶⁶ Partizan, Žumberčan Janko (Janta) Goleš iz Vukšičev pri Radatovičih, je dejal: »Meja nam je puno koristila, da nije NDH smio tu doći – vojska, jer oni su znali, ko smo mi, i da se tu stvara ustanak. Korijeni so naši pravoslavni.«⁶⁷ Nekdanji partizan Gabre Bogdanovič, sedaj živeč v Domu starejših občanov Črnomelj, je med drugim povedal: »Bil pa je strah, da bi ustaši prišli /.../ ustaši so znali, da so bili Radatoviči opredeljeni za NOB, Žumberčani smo bili sovražniki NDH.«⁶⁸ O ustaškem ropanju in požigu vasi Adlešiči pripovedujeta Katica Adlešič in Marija Kordež.⁶⁹ Po enem od pričevanj pa so ustaši s hrvaške strani večkrat streljali tudi na otroke, ki so se kopali v Kolpi.⁷⁰ Ljudje si kljub tesnim sorodstvenim in drugim vezem niso upali več prečkati meje. A ne zaradi italijanskega in kasneje nemškega nadzora, pač pa ustaškega nasilja: »Mamo tle enga trgovca na Suhorju, ki je šel tud prečkat mejo, nekaj nabavit. Pa so ga dobili ustaši, pri priči so ga zaklali. Ljudje se niso upali hodit čez.«⁷¹

Zaključek

Okupacijske meje med drugo svetovno vojno na Slovenskem so bile kljub obsežni literaturi o tem obdobju (skoraj 13.000 bibliografskih enot) le deloma obdelane. Zgodovinarji so se doslej še največ ukvarjali z diplomatskimi odločitvami (v določenih segmentih še s pogajanjem na terenu). V Sloveniji se je s tem največ ukvarjal dr. Tone Ferenc, v času Jugoslavije pa več zgodovinarjev (prvo in še vedno temeljno delo je knjiga Ferda Čulinovića *Okupatorska podjela Jugoslavije*). Kot lahko ugotovimo iz citiranih virov, Vojnoistorijski institut iz Beograda hrani precej mikrofilmskih posnetkov zlasti iz nemških arhivov. Glavni arhivi za diplomatski

⁶⁶ Marija Koležnik, *Nemški oficir je nad ustaši skričal, da so nas pustili pri miru*, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/397855334104472/>.

⁶⁷ Meja nam je koristila. Intervju z Jankom (Janto) Golešem, Vukšiči pod Radatoviči, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/2008891639350265/>.

⁶⁸ Še danes obžalujejo. Intervju z Gabretom Bogdanovičem, Hrast pri Metliki, <https://www.facebook.com/watch/?v=2083995908506504>.

⁶⁹ Katica Adlešič, Marija Kordež, *Adlešiče so izropali in požgali*, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/2079456202293808/>.

⁷⁰ Frančiška Tahija, Župnik je pri maši objavil, koliko jih je umrlo na Rabu, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/2040010766238352/>.

⁷¹ Franc Zepuhar, *Italijani so na Vahti odvrgli večino orožja*, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/1990938744478888/>.

del problematike so sicer v državnih arhivih tedaj okupatorskih držav (v nemškem primeru so bili preneseni iz Bonna v Berlin, a je sledljivost, kot je pokazala raziskava, možna). Nekaj gradiva hranijo tudi slovenski arhivi.

Raziskava »*Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva*«, ki jo sicer popularno imenujemo kar Okupacijske meje (tak je tudi naslov strani na Facebooku, na kateri so dostopna vsa doslej zbrana pričevanja in druga gradiva), se je problematike lotila celovito v več pogledih. Strukturno tako lahko sledimo tudi v vsebini članka: groba razdelitev slovenskega ozemlja na najvišji (predvsem nemški) ravni in mednarodne pogodbe (kjer so bile sklenjene), ki temeljijo na principu debelacije Jugoslavije; vojaško zavzetje ozemlja; markiranje prostora na terenu (z občasnimi konflikti med sicer zavezniškimi državami); konkretno določanje v mejnih komisijah; utrjevanje meje. To nas pripelje do nekaterih skupnih značilnosti, hkrati pa tudi pokaže razlike med mejami in razlike med okupatorji.

Drugi del raziskave, ki se izvaja na terenu, je v kombinaciji zgodovinarsko-geografskega dela pripeljal do natančnega izračuna dolžine vseh meja (640 kilometrov) in označitve njihovega poteka. To je geografski del skupine z GIAM storil tako, da je zgodovinske karte o razmejitvah (diplomske, vojaške in druge) prenesel v današnji GPS-sistem. Ekipa tem mejam sledi po terenu in zaznamuje ter evidentira njene ostanke.

Tretji del je namenjen sistematičnemu zbiranju spominov, njihovi obdelavi, prirejanju za objavo in analizi. Večinoma gre za zadnjo še živo vojno generacijo, ki je meje doživljala v otroštvu (kar nekaj jih je v času, odkar so bili intervjuji narejeni, že umrlo).

Na ta način se je doslej izrisala vsaj groba zgodovinska slika o tem, kaj so meje pomenile za usodo Slovencev tako na nacionalni ravni kot ravni obmejnih okolij in posameznikov. Razsežnosti etnocidnega in genocidnega ravnanja okupatorjev, spremenjena demografska in nacionalna struktura na ozemlju Slovenije (npr. popoln izgon slovenskega prebivalstva celotnega območja severne Dolenjske, Posavja in Obsotelja ob meji s Hrvaško ter deloma ob italijansko-nemški meji in naselitev nemškega prebivalstva; skupaj je šlo za 100-kilometrski pas po dolžini in 25-kilometrski po širini) in druga ravnanja okupatorjev pridejo ob obravnavi okupacijskih meja še posebej do izraza. Na zemljevidu nove, nacistične Evrope, v kateri je nemški rajh segal od Severnega rta na Norveškem do zadnjega grškega otoka, od Moskve do Kanalskih otokov, Slovencev ni. Rezultati raziskave nam brez obremenjevanja s tako ali drugačno ideologijo, kar je sicer značilno za obravnavo druge svetovne vojne, dajo realen pogled na to, kako velikanski napor in kakšna energija sta bila potrebna, da se je narod uprl in preživel.

Raziskava, ki sledi konceptu t. i. public history (tako v smislu dela z ljudmi na terenu kot sprotnega objavljjanja rezultatov in interakcije z lokalnimi okolji, gozdarskimi službami, lovskimi društvi in zainteresiranimi posamezniki ter vključevanja študentov), hkrati prinaša tudi drugačno podobo zgodovine, kot smo je bili doslej vajeni. Prinaša zgodovino t. i. malih ljudi, ki so v že sicer nečloveškem vojnem okolju morali živeti ob okupacijskih mejah (če jih niso izselili, seveda).

In poskusiti preživeti. S skrivnim prehajanjem meja, obdelovanjem svojih polj na drugi strani, s tihotapljenjem, iskanjem modusa vivendi z okupatorji in njihovimi sodelavci na eni in partizani na drugi strani.

Življenje ob okupacijskih mejah je prineslo na stotine tragičnih in komičnih zgodb, na videz drobnih, a izjemno pogumnih dejanj, najbolj zavržna in najbolj plemenita dejanja, ki jih je sposoben človek. Vsaj delček tega smo iztrgali pozabi.

Viri in literatura

Viri

Arhivski viri

- MNL – Magyar Nemzeti Levéltár, Budimpešta
 – MOL, K-64. 93. csomó, 1941. 67. tétel, horvát-magyar viszony.
- PA AA – Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin
 – Grenzfestlegung zwischen Deutschland u. Kroatien. Pol. XII/11, 1941–1943. Bd. 1. Kroatien. R 105131.
 – Italien. Die deutsch-italienische Grenze im ehemals jugoslawischen Gebiet. Pol. XII/6 vom 1941 bis 1942. R 105126.
 – Italien. Die deutsch-italienische Grenze im ehemals jugoslawischen Gebiet. Pol. XII/6 vom 1941 bis 1942. R 105126.
 – Italien. Die deutsch-italienische Grenze im ehemals jugoslawischen Gebiet. Pol. XII/6 vom 1941 bis 1942. R 105126. Berlin, den 26. Mai 1941. Deutsch-italienischer Grenzvertrag.
 – Italien. Die deutsch-italienische Grenze im ehemals jugoslawischen Gebiet. Pol. XII/6 vom 1941 bis 1942. R 105126. Fernschreiben. An den Deutschen General beim ital. Oberkommando, 23. 4. 1941.
 – Italien. Die Umsiedlung der Deutschen aus der Provinz Laibach. Tätigkeit der Umsiedlungskommission. Pol. XII/8 vom 1941 bis 1942. R 105128.
- SI AS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana
 – SI AS 1626, škatla št. 1. Poročilo o izpeljavi izpraznitve mejnega pasu na Gorenjskem, Bled, 13. 6. 1942.
 – SI AS 1790, škatla 5, mapa 2. Kotarska oblast u Jastrebarskom, Broj: 623, Pov.-1941. Jastrebarsko, dne 26. travnja 1941. Predmet: Radatovići općine pripojenje kotaru Jastrebarskom.
 – AS 1790, škatla 5, mapa 4, Žandarmerijska stanica Dol. Suhor, Br. 79, 12. 5. 1941, Prijava sreskemu načelstvu Črnomelj.

GIAM (Geografski inštitut Antona Melika), ZRC SAZU, Ljubljana

- ZEMLJEPISNI MUZEJ, Deutsche Heereskarte. Karte des Nordwestbalkan 1 : 50.000, Blat Nr. 38/1 Fiume. Berlin: Oberkommando des Heeres, Generalstab des Heeres, 1943.

Objavljeni viri

Deutsch-kroatischer Staatsvertrag über die Festlegung der gemeinsamen Grenze. Zagreb, den 13. Mai 1941. V: *Međunarodni ugovori 1941*. Zagreb: Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisna država Hrvatska, 1941, str. 25–27.

- Juhász, Gyula (szerk.): *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936–1945. 5: Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941.* Budapest: Akadémiai Kiado, 1982.
- Liptai, Ervin (szerk.): *Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában 1941–1945.* Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 1986.
- Ugovor o određivanju granica između Kraljevine Hrvatske in Kraljevine Italije. V: *Međunarodni ugovori 1941.* Zagreb: Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisna država Hrvatska, 1941, str. 49–51.
- Zapisnik Lorković-Kasche o granici kod Bregane. V: *Međunarodni ugovori 1941.* Zagreb: Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisna država Hrvatska, 1941, str. 95.

Časopisni viri

- Deputacija iz Štrigove pri dr. Kulovcu. *Večernik*, št. 55, 7. marec 1941, str. 5.
- Doma in po svetu. *Trgovski list*, št. 26, 3. marec 1941, str. 4.
- Hrvatsko-slovenski odnošaji. *Slovenec*, št. 8, 11. januar 1941, str. 2.
- Občini Štrigova in Razkrižje pod Madžarsko. *Slovenski dom*, št. 143, 25. junij 1941, str. 2.
- Podaljšanje avtobusne proge iz Ljutomera v Štrigovo. *Jutro*, št. 7, 9. januar 1941, str. 3.

Spletni viri

- Alojz Grah, Jože Gombac, *Mama je hodila v štiri osnovne šole*, <https://www.facebook.com/watch/?v=2029620100610752> (marec 2019).
- Attila Kovács, *Fikšinci, Kramarovci, Ocínje, Serdica*, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/2025937960978966/> (marec 2019).
- Blaž Štangelj, *O italijanskem in nemškem utrjevanju meje pod Gorjanci*, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/316224692264806/> (marec 2019).
- Children of the Border, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/854834978194414/> (marec 2019).
- Frančiška Tahija, Župnik je pri maši objavil, koliko jih je umrlo na Rabu, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/2040010766238352/> (marec 2019).
- Jožef Klepec, Žide so okradli na Kolpi, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/2075158066056955/> (marec 2019).
- Katica Adlešič, Marija Kordež, *Adlešiče so izropali in požgali*, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/2079456202293808/> (marec 2019).
- Marija Koležnik, *Nemški oficir je nad ustaši skričal, da so nas pustili pri miru*, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/397855334104472/> (marec 2019).
- Meja nam je koristila. Intervju z Jankom (Janto) Golešem, Vukšiči pod Radatoviči, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/2008891639350265/> (marec 2019).
- Okupacijske meje, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/> (marec 2019).
- Pričevanje Rudija Gabra: *Nacist je s škornjem določil mejo v Serdici*, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/2089944107911684/> (marec 2019).
- Stane Malovrh, Butajnova, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/414028526014273/> (marec 2019).
- Stanko Kušljan, *Takrat hrvaška meja ni obstajala*, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/727063881011350/> (marec 2019).
- Še danes obžalujejo. Intervju z Gabretom Bogdanovičem, Hrast pri Metliki, <https://www.facebook.com/watch/?v=2083995908506504> (marec 2019).
- Italijani so na Vahti odvrgli večino orožja. Intervju s Francem Zepuharjem, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/1990938744478888/> (marec 2019).

Tromejnik,

<https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/photos/a.1964149333824496/1967256793513750>.
Zapisnik O. J. Hale-ja, <https://www.ifz-muenchen.de/archiv/zs/zs-2066.pdf> (marec 2019).

Literatura

- Čulinović, Ferdo: *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1970.
- Ferenc, Tone: *Fašisti brez krinke: dokumenti 1941–1942*. Maribor: Obzorja, 1987.
- Ferenc, Tone: *Izbrana dela. Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. I, Razkosanje in aneksionizem* (ur. Mitja Ferenc). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006.
- Ferenc, Tone: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1968.
- Ferenc, Tone: Nemška zasedba Prekmurja aprila 1941. V: *Izbrana dela. Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. I, Razkosanje in aneksionizem* (ur. Mitja Ferenc). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006, str. 105–119.
- Ferenc, Tone: Položaj slovenskega naroda ob okupaciji. V: *Izbrana dela. Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. I, Razkosanje in aneksionizem* (ur. Mitja Ferenc). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006, str. 181–189.
- Ferenc, Tone: Slovenci pod Italijo 1941–1945. V: *Izbrana dela. Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. I, Razkosanje in aneksionizem* (ur. Mitja Ferenc). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006, str. 249–261.
- Jonjić, Tomislav: *Hrvatska vanjska politika 1939.–1942*. Zagreb: Libar, 2000.
- Keipert, Maria (Red.): *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871–1945. Bd. 2: G–K*. Paderborn u. a.: Schöningh, 2005.
- Kovač, Patrik: *Odnos prema Međimurju i mađarska okupacija (1941–1945)*. Diplomski rad. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet, 2018.
- Milošević, Slobodan D.: Okupatorska podjela Jugoslavije 1941–1945. *Istorija 20. veka* 10, št. 1–2, 1992, str. 125–144.
- Repe, Božo: *Mimo odprtih vrat: izbrani dokumenti o dejavnosti okupatorjevih sodelavcev na Slovenskem*. Ljubljana: Borec, 1988.
- Repe, Božo: *S puško in knjigo*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.
- Tajni arhivi grofa Ciana (1936–1942)*. Zagreb: Zora, 1952.
- Troha, Nevenka (ur.): *Nasilje vojnih in povojnih dni*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014.
- Vodušek Starič, Jerca: »Dosje« *Mačkovšek*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1994.
- Zaupni dnevnik grofa Ciana. II. del*. Maribor: Večer, 1960.
- Župančič, Jože: *Zasavje v plamenih narodnoosvobodilne borbe. I. del, leto 1941*. Litija: Zveza borcev, 1952.

SUMMARY

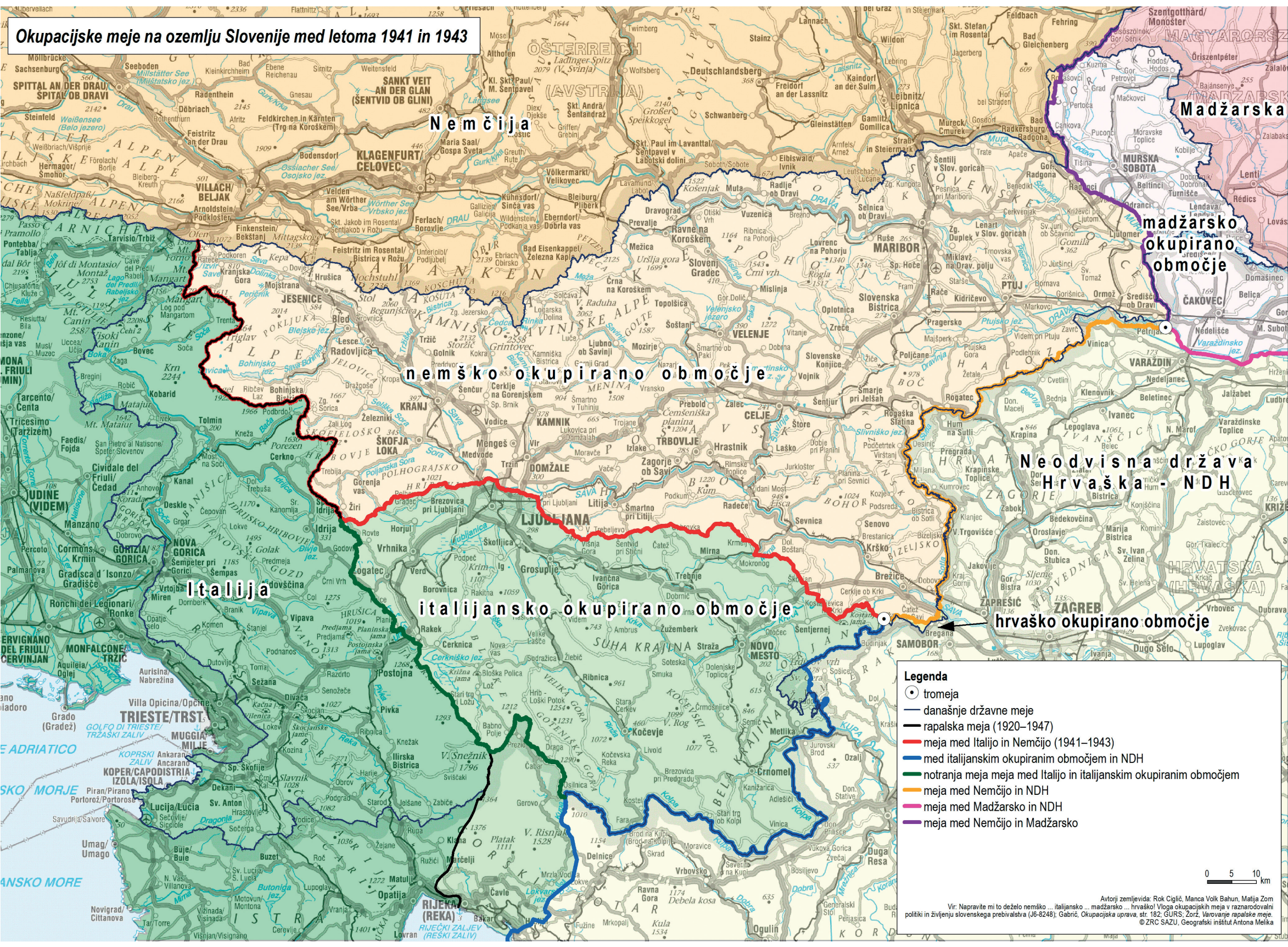
Diplomatic Division of Slovenia during World War II and On-Site Delineation of Borders

Božo Repe

The article deals with occupiers' borders in Slovenia on several levels: a rough division of the Slovene territory at the highest (predominately German) level and international treaties (if concluded) based on the principle of debellation of Yugoslavia; the military occupation of a territory; marking the area on location (with occasional conflicts between otherwise allied countries); actual delineation conducted by border committees; and the consolidation of the border. By pointing out shared characteristic features, the article also highlights differences between respective borders and occupiers. The occupation of the Slovene ethnic territory in 1941 resulted in five different border areas and borders. Namely, the border between Germany and Hungary, Hungary and NDH, Germany and NDH, Italy and Germany, and between Italy and NDH. Despite the formal annexation of the so-called Ljubljana Province to Italy, the Rapallo border remained in place, separating Slovenes in the Littoral from Slovenes elsewhere. The length of all borders totalled 640 km (bearing in mind that the Slovene territory encompasses upwards of 20,000 km²). The formation of borders by way of barbed wire fences, mine fields, bunkers, and watchtowers was accompanied by violence, deportations, escapes from one occupation zones to another. At the same time the borders were crossed illegally because of life's necessities and the Partisan resistance, which did not acknowledge the division and fought against it. Inevitably, all this led to many traumas and broke off traditional patterns of migration, farming, and trade. Research, from which the article draws, is based on diplomatic and military sources, geographic measurements, tracing borders on location, identification of its remnants, and systematic gathering of memories, their processing, preparing for publication, and analysis. By involving students and people on location, publishing results, and interacting with local milieus, forestry services, hunting associations, and individuals interested in the subject, it follows the concept of the so-called public history.

The research paints a historical picture, which depicts the borders' significance for Slovenes' fate on the national level and on that of border areas and individuals; in doing so, it demonstrates dimensions of occupiers' ethnocidal and genocidal actions, and the transformation of the demographic and national structure in the territory that they had to leave behind in 1945

Okupacijske meje na ozemlju Slovenije med letoma 1941 in 1943



Legenda

- tromeja
- današnje državne meje
- rapalska meja (1920–1947)
- meja med Italijo in Nemčijo (1941–1943)
- med italijanskim okupiranim območjem in NDH
- notranja meja meja med Italijo in italijanskim okupiranim območjem
- meja med Nemčijo in NDH
- meja med Madžarsko in NDH
- meja med Nemčijo in Madžarsko

Vir: Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva (J6-8248); Gabrnič, *Okupacijska uprava*, str. 182; GURS; Zorž, *Varovanje rapalske meje*. © ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika

Triletni projekt (2018–2020) *Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva./Make This Land German ... Italian ... Hungarian ... Croatian! The Role of the Occupation Border in the Denationalization Policy and the Lives of the Slovene Population* izvaja ekipa zgodovinarjev in geografov z Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU, Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani, Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani; kot zunanji partner sodeluje tudi Inštitut za narodnostna vprašanja. Projekt financira ARRS.

Namen raziskave, popularno poimenovane Okupacijske meje, je večplasten:

- s pomočjo posebnih tehnik podatke s starih zemljevidov prenesti v satelitski sistem in tako natančno locirati potek vseh navedenih meja;
- odkriti ostanke meja na terenu, kjer si ekipa pomaga t. i. lidar tehniko in potem postopoma, korak za korakom raziskuje in evidentira ostanke bunkerjev, stražnih stolpov, ostankov žičnih ovir;
- s pomočjo arhivskih gradiv iz domačih in tujih arhivov in zlasti intervjujev čim bolj živopisno dokumentirati življenje ob mejah. Raziskovalna ekipa je doslej zbrala različne zapise in naredila več kot 110 intervjujev o težkem življenju obmejnega prebivalstva. Iz pričevanj je razvidno, kako so meje sekale posestva, njive, vasi; kako so zaradi meje preseljevali ljudi in uničevali hiše in gospodarska poslopja; kako so meje prehajali zaradi preživetja, obdelovanjem svojih polj na drugi strani, tihotapljenja, stikov s sorodniki, zaradi verskih in drugih potreb. Kako so zaradi preživetja poskušali najti modus vivendi z okupatorji in njihovimi sodelavci na eni in partizani na drugi strani. Mnoga pričevanja govorijo o smrtih, ki so sorodnike ali sovaščane doletele na minskih poljih ali so jih ustrelili stražarji. Posledice okupacijskih meja, vključno s smrtmi zaradi minskih polj, so življenje prebivalcev zaznamovale še leta po vojni;
- prikazati aktualnost tedanje situacije, saj se nekatere prakse iz tistega časa, kot je ožičenje meje, zapiranje prehodov, oteževanje prehajanja meja ponavljajo tudi danes. Vprašanje meja in njihovega prehajanja je še vedno eno ključnih vprašanj tako v Evropski uniji, ki naj bi bila brez meja, kot – še posebej – na Balkanu, med državami, ki želijo vstopiti v EU. Tako stanje nakazuje, da Evropska unija tiho, korak za korakom in brez premisleka o širših razsežnostih svojega ravnanja, drsi v razmere, kakršne so bile tedaj.

Raziskovalna ekipa sledi konceptu t. i. *public history* – tako v smislu dela z ljudmi na terenu kot s sprotnim objavljanjem rezultatov in interakcijo z lokalnimi okolji, gozdarskimi službami, lovskimi društvi in zainteresiranimi posamezniki ter z vključevanjem študentov v raziskavo.

Raziskava se odmika od ideologizirane zgodovine druge svetovne vojne na Slovenskem, kot smo je bili doslej vajeni. Znotraj znanega okvira velikih procesov prinaša zgodovino t. i. malih ljudi, ki so v že sicer nečloveškem vojnem okolju živeli in (če jih niso izselili, seveda) poskušali preživeti ob okupacijskih mejah.

Delo raziskovalne ekipe in dosežke raziskave lahko spremljate na: <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/>

Druga svetovna vojna označuje enega izmed najbolj kritičnih trenutkov slovenske zgodovine. Štirje okupacijski režimi – nemški, italijanski, madžarski in režim ustaške Hrvaške – so Slovence razdelili med različne državne entitete ter jih v etničnem smislu obsodili na smrt – tudi z uporabo genocidnih metod.

Razsežnosti etnocidnega in genocidnega ravnanja okupatorjev so vidne v številu žrtev (skupaj s povojnimi obračuni blizu 100.000, več kot šest odstotkov prebivalstva); v prisilnih migracijskih gibanjih in prehodih meje. 58.522 Slovencev je bilo v nemških in italijanskih, 688 v madžarskih, okrog 400 v hrvaških koncentracijskih taboriščih, blizu 20.000 v konfinaciji in na prisilnem delu, 80.000 v zaporih. Deportirali so tudi 571 prekmurskih Judov, večina jih je bila umorjena v taborišču Auschwitz. Nemci so nameravali izgnati od 220.000 do 260.000 Slovencev, uspelo jim jih je 63.000. Okrog 17.000 jih je prek nemško-italijanske meje uspelo zbežati v nemško okupacijsko cono. V italijansko okupacijsko cono je zbežal ali po legalni poti prek meje prišel tudi del od 10.000 ljudi, ki so jih iz nemške okupacijske cone izgnali v Neodvisno državo Hrvaško (NDH). Iz italijanske okupacijske cone so na izpraznjena slovenska ozemlja ob hrvaški meji preselili 17.000 kočevskih Nemcev, ki so po vojni zapustili Slovenijo ali bili izgnani.

Na zemljevidu nove, nacistične Evrope, v kateri je nemški rajh segal od Severnega rta na Norveškem do zadnjega grškega otoka, od Moskve do Kanalskih otokov, Slovencev ni bilo. Znova so si prostor pod soncem priborili z narodnoosvobodilnim bojem.

Eden izmed ključnih motivov za drugo svetovno vojno je bila revizija državnih meja, nastalih po prvi svetovni vojni. Revizija je potekala na škodo manjših narodov, tudi slovenskega. Po okupaciji in razkosanju so na Slovenskem nastale državne meje med silami osi. Meje so bile postavljene izključno po logiki delitve ozemlja in načrtovanega hitrega in nasilnega izginotja slovenskega naroda. Le na meji z NDH je meja potekala po nekdanji približni etnični razdelitvi ozemlja oz. (deloma) starih upravnih mejah. To je tudi edina meja, ki se je ohranila do danes.

Z zasedbo slovenskega etničnega ozemlja je bilo leta 1941 na Slovenskem pet različnih mejnih območij in meja. Te so bile: meja med Nemčijo in Madžarsko, meja med Madžarsko in NDH, meja med Nemčijo in NDH, meja med Italijo in Nemčijo ter meja med Italijo in NDH. Kljub formalni vključitvi t. i. Ljubljanske pokrajine v Italijo je še vedno ostala tudi rapalska meja, ki je ločevala primorske Slovence od preostalih. Le meja s Hrvaško, ki je slonela na starejših razmejitvah, se je ohranila do danes. 20.000 kvadratnih kilometrov današnjega slovenskega ozemlja je delilo kar 560 kilometrov okupacijskih meja. Potekale so od zamočvirjenih porečij Mure in Drave do vrha Triglava; od Sotle in Kolpe do Peči nad Ratečami; od predmestij Ljubljane prek Polhograjskega hribovja in doline Sore do Idrije in naprej.

Vsi okupatorji so si svoj del teritorija ogradili z mejami, ki so ločevale posamezne okupacijske cone. Oblikovanje vseh meja so pospremili vojno nasilje, deportacije prebivalstva, prebegi iz ene okupacijske cone v drugo, hkrati pa so zaradi življenjskih potreb in partizanskega odpora (ki razkosanja ni priznaval in se je boril proti njemu) nastajali tudi utečeni ilegalni prehodi. Vse to je neizogibno povzročilo številne travme ter pretrgalo tradicionalne vzorce migracij, kmetovanja in trgovine.

Zapisi